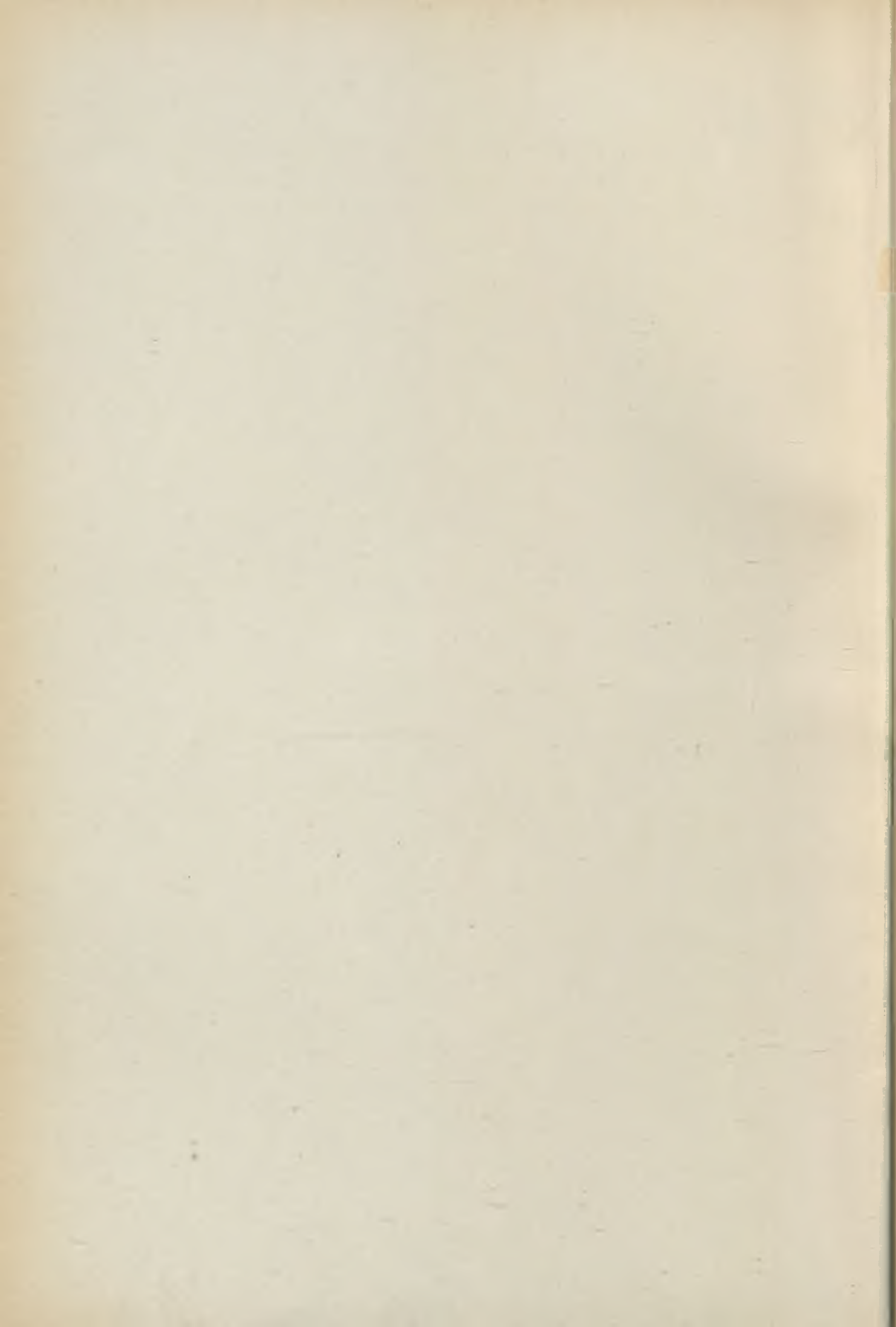

z 3216

A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézete
Gazdaságföldrajzi Részlegének Kiadványsorozata

SZOVJET FÖLDRAJZ

9-10.

A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézete
Gazdaságföldrajzi Osztályának Kiadványsorozata

A Szovjet földrajzi folyóiratok
1967. I-II. félévi anyagának
összefoglaló ismertetése

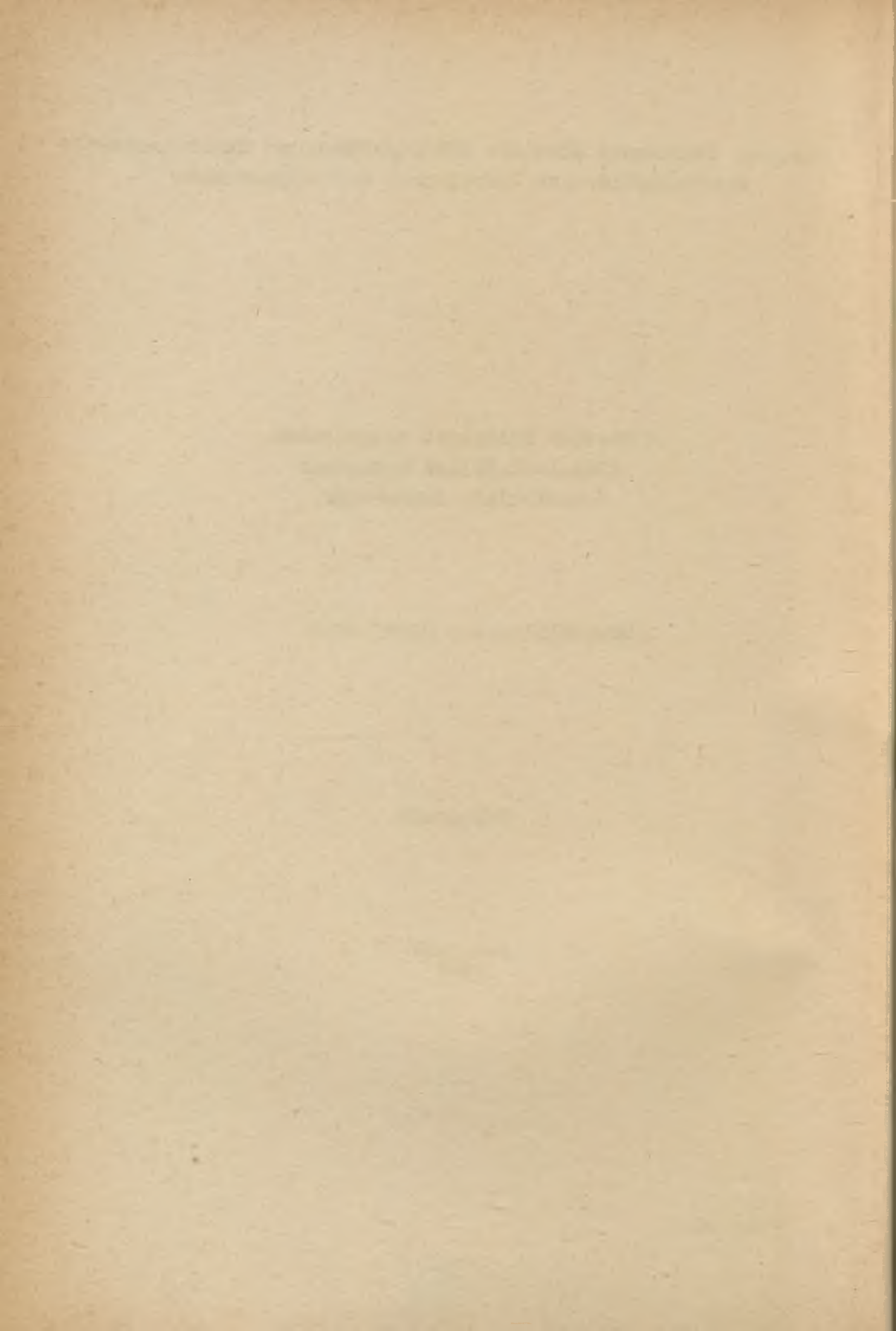
Összeállította: PETRI EDIT

9-10. szám

Budapest
1969

3164 Csné

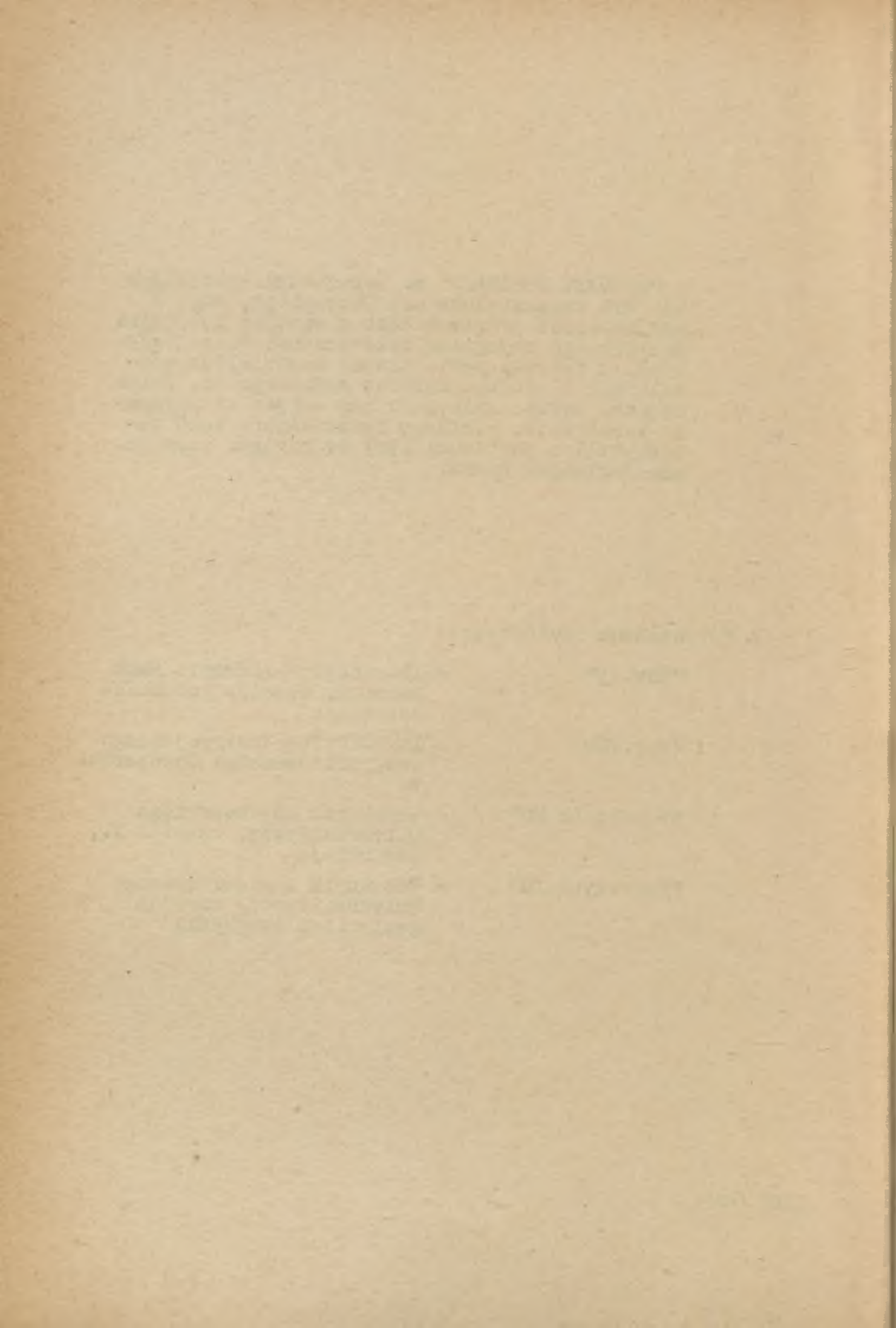
AKADÉMIA
FÖLDRAJZI
KÖNYVTÁR

A "SZOVJET FÖLDRAJZ" c. sorozatunk kiadásának két évi tapasztalata azt bizonyítja, hogy a negyedévinél célravezetőbb a szovjet földrajzi folyóiratok anyagának félévenkénti összefoglalása. A féléves periodikának megfelelően megváltozik a kiadványsorozat számozása is. Jelen számunk kettős számozása már teljes év anyagára vonatkozik, minthogy tematikájára való tekintettel a jubileumi 1967 év anyagát egységesen foglaljuk össze.

A folyóiratok rövidítései:

"Izv. AN"	= Izvesztyija Akademii Nauk SzSzsZR, szerija geografi-cseszkaja
"Izv. VGO"	= Izvesztyija Vseszojuznogo Geograficseszkoogo Obscseszt-va
"Vesztnyik MU"	= Vesztnyik Moszkovszkogo Universzityeta, szerija V., Geográfija
"Vesztnyik LU"	= Vesztnyik Leningradszkogo Universzityeta, szerija geologii i geografii

1967 ünnepi év volt, az Októberi Szocialista Forradalom félévszázados évfordulójának éve. A Szovjetunióban azonosították a megtett utat, számbavették azokat az eredményeket, melyeket a világ első szocialista állama 50 év alatt elért az osztály nélküli társadalom létrehozásában, a szovjet gazdaság építésének gyakorlatában, a szocialista tudományok és művészetek fejlesztésében, a szovjet népek anyagi jólétének növelése és kulturális felemelkedése terén.

1967-ben és azt követően számos olyan kiadvány és kiadványsorozat látott napvilágot, melyek a Szovjetunió termelőerőinek 50 éves fejlődését, területi elrendeződésük változásait ismerteti. Nem kevés ezek között a kifejezetten földrajzi jellegű munka sem. Felhívjuk a Szovjetunió iránt érdeklődő geográfusaink figyelmét a "SZOVJETSZKIJ SZOJUZ" elnevezésű regionális földrajzi sorozatra, melynek 22 kötetre tervezett kiadását a jubileum alkalmával kezdte meg a "Műszl" kiadó, s melynek egyes kötetei a szovjet köztársaságok, illetőleg az Orosz Föderatív Köztársaság gazdasági nagykörzeteinek teljes földrajzi monográfiáit tartalmazzák /az eddig megjelent kötetek: Armenija, Belurosszija, Gruzija, Letvija, Litva, Tadzsikisztán, Uzbecisztán, Észtország/.

A szovjet földrajztudomány egészének, egyes ágazatának, intézményeinek, a földrajz oktatásának félévszázados eredményéről, jelenlegi helyzetéről és jövő feladatairól számot adnak a földrajzi folyóiratok 1967-es évfolyamai is. A jubileumi év folyóiratcikkeinek összefoglalását ezek ismertetésével kezdjük.

A szovjet geográfusok a marxista földrajztudomány elsődleges kialakulásának elemzésénél mindenkor megemlítik LENIN szerepét, aki műveiben - megelőzve a földrajz tudományággá fejlődésének kezdeti lépéseit - a természeti környezet marxista értelmezését és értékelését adja, meghatározza és sok vonatkozásában elemzi a természet és társadalom kölcsönkapcsolatait s a gazdálkodás vizsgálatainál nem téveszti szem elől a népeket, sem mint termelőerőt, sem pedig mint a termelt javak fogyasztóját. LENIN felismerte a gazdasági és társadalmi jelenségek térbeli megoszlásának nagy gyakorlati jelentőségét a szovjet gazdaság fejlesztésében s mind írásaiban, mind személyesen ösztönözte a kutatókat a földrajzi problémák vizsgálatára. D.M. PINHENSZON az "Izv. VGO" 1967. 5. számában a Szovjetunió fő földrajzi sajátosságaira vonatkozó lenini megállapításokat foglalja össze "V.I. Leninnek a Szovjetunió földrajzi sajátosságairól és ezek jelentőségéről" c. cikkében. Ismerteti Lenin munkáinak azokat a vonatkozásait, melyek a Szovjetunió területi nagyságára, földrajzi helyzetének sajátosságaira, a természeti kincsek gazdagságára és sokrétűségére, a helyi különbségekre és ezek figyelembevételének szükségességére vonatkoznak. A szovjet szocialista gazdaság 50 éves fejlődésének példái mutatja be a lenini megállapítások és lenini előrelátás igazát.

"A szovjet földrajzi gondolat fejlődésének ötven éve" c. összefoglaló tanulmányában I.P. GERASZIMOV akadémikus a szovjet földrajztudomány fejlődésének főbb állomásait és a nagy népgazdasági feladatok megoldásában játszott szerepét ismerteti. Mondanivalójának történeti áttekintése után, mely egyúttal részletes ismertetését adja a szovjet időszak alatt létesült földrajzi intézményeknek, egyenként elemzi a következő kérdéseket: 1. A természeti viszonyok tanulmányozása és a természeti kincsek feltárása, a természeti földrajz differenciálódása és rész tudományainak fejlődése. A természeti földrajz általános elméletének fejlődése; 2. A társadalmi termelés területi elhelyezkedése, a körzetek termelőerőinek fejlődése és a szovjet gazdasági földrajz kialakulása; 3. A földrajztudományok rendszere és a földrajz tartalmáról folyó vita; 4. A komplex térképezés és a területfeltárás, mint a földrajzi információ általánosításának fő formái; 5. Új, konstruktív irányzatok a szovjet földrajztudományban.

"A szovjet időszak földrajzi felfedezései"-ről számol be az "Izv.AN" 1967.3. számában N.G. PRADKIN. A nagy földrajzi felfedezések kora ugyan a XIX. században lezárult, de "fehér foltok" maradtak még a Szovjetunió térképén az Október Forradalom utáni időszakban is. Ezek eltüntetése a szovjet földrajzra várt, mely ezt az ősi feladatát jól teljesítette is. Ilyen jellegű földrajzi expedíciók szervezése már 1918-ban megkezdődött s mindmáig nem fejeződött be. A felfedező expedíciók kronológikus történetét ismerteti a szerző az Európa észak-i részén, Észak Szibéria, Távolkelet, a szovjet Sarkvidék, valamint Közép Ázsia és Kazahsztán területén, megemlítve az expedíciókban résztvett neves szovjet geográfusokat is. Az eredményeket hiven tükrözik az újabb kiadású szovjet heggy-vizrajzi és speciális térképek, melyek éppen ezeknek az eredményeknek felhasználása révén különböznek az azonos területekről a XX.sz. elején kiadott térképektől.

A földrajzi felfedezések a jelenben sem szünetelnek. Tovább folyik a kevésbé ismert területek részletes térképezése. Ugyancsak ide tartozik az Antarktisz földrajzi tanulmányozásának szovjet részről már több mint tíz éve tartó nagyarányú munkája is, melynek eredményeiről szintén beszámol a szerző.

Az "Izv.VGO" 1967. 5. száma közli O.A.KONSZTANTYILOVnak a Szovjet Földrajzi Társaság ünnepi ülésén elmondott beszédét, melyben a szovjet gazdasági földrajz fejlődését és jelenlegi helyzetét ismertette /"Gazdasági földrajz a Szovjetunióban a szovjet hatalom 50-ik évfordulóján"/. Az Októberi Forradalom előtti orosz földrajz eredményeinek rövid áttekintése után a földrajz és ezen belül a gazdasági földrajz forradalom utáni megváltozott szerepét, gyakorlati jelentőségét taglalja. A gazdaságadás legjobb területi szervezetének problémája olyan állandó kérdés-komplexus, melynek

tanulmányozása a szovjet gazdasági földrajz feladat volt és marad. A Szovjetunió tudományos és gyakorlati gazdaságföldrajzi problémáinak kidolgozásán munkálkodnak a tudományos kutatóintézetekben, felsőfoku tanintézetekben, de talán ennél is nagyobb mértékben vesznek részt ezeknek a problémáknak a megoldásában a központi és helyi párt-, kormányzati-, tervező-, közigazgatási és gazdasági szervek és intézmények, melyek ezért egyre inkább igénylik a gazdaságföldrajzi képzettségű szakkadereket. Hangsúlyozza, hogy a gazdaságföldrajzi kutatómunka során a geográfusok nem helyettesíthetik a tervbizottságok és tervezőintézetek dolgozóit. Feladatuk olyan vizsgálatok lefolytatása, melyek ezeknek az intézményeknek tevékenységét megelőzik, vagyis az hogy részt vegyenek a Szovjetunió termelőerői fejlődésének és területi elosztásának a tervek kidolgozását megelőző kutatásában.

Konsztantyinov a 30-as évek elejét jelöli meg, mint azt az időszakot, melyben a burzsoá és téves nézetekkel folytatott ideológiai harc eredményeként a gazdasági földrajz marxista tudománnyá kezdett átalakulni. Az "ágazati" és "körzeti" irányzat harcából egyik sem került ki "győztesen". Mint Konsztantyinov írja: "Ma nálunk valójában sem ágazati, sem körzeti irányzat nincsen, de természetesen léteznek érdeklődésbeli különbségek az uralkodó irányzaton belül. Ez elkerülhetetlen az olyan sokoldalú és tartalmát tekintve sokrétű tudománynál, mint a gazdasági földrajz". Szerző az ország gazdasági földrajzi vizsgálatának két mai irányzatát különbözteti meg: 1. az az irányzat, mely különösen nagy figyelmet fordít a termelés egésze vagy egyes ágazatai területi elhelyezkedésének gazdasági megalapozására és szoros kapcsolatot tart a többi gazdaságtudományokkal; 2. az az irányzat, mely elsősorban regionális vizsgálatokat folytat. Ez az irányzat az előbbi irányzatnál több figyelmet szentel a társadalmi termelés és a természeti környezet egymásrahatás kérdéseinek. Ezért ennél az irányzatnál különösen jól érzékelhetőek a gazdasági földrajz kapcsolatai a természeti földrajz ágazataival. Konsztantyinov hangsúlyozza, hogy a két irányzat közül egyik sem lenne képes a másik nélkül fejlődni.

Továbbiakban a szerző ismerteti azoknak a gazdaságföldrajzi kutatásoknak eredményeit, melyek a Szovjetunióon kívüli területekre vonatkoznak, majd a gazdasági földrajzzal, mint tantárggyal foglalkozik. Végezetül két fontos kérdést tart még szükségesnek megemlíteni. Ezek egyike a gazdaságföldrajz helye a földrajzi tudományok rendszerében. Ehhez kapcsolódóan a gazdasági földrajz egyre növekvő szerepét törvényszerű folyamatnak tartja. A másik kérdés a gazdasági földrajz tartalmára vonatkozik, mely állandóan gazdagodik és egyre bonyolultabbá válik s ezzel a gazdaságföldrajzon belül is megkezdődik a differenciálódási folyamat, maga a gazdasági földrajz is tudományok rendszerévé válik, mely tudományok az emberek életében és tevékenységében mutatkozó mindennemű területi kü-

lőbözőséget és sajátosságot vizsgálatuk tárgyává tesznek.

I.V.KOMAR már egyik régebbi tanulmányában foglalkozott a társadalom és a természeti környezet kölcsönhatásának egyik fontos formájával, a természet anyagainak ember által történő elsajátításával, vagy az ő kifejezésével élve a "természetfogyasztással". Ekkor közölte módszerét is a különböző anyagok és elsődleges termékek mennyiségi összehasonlítására s saját számításai alapján összehasonlította a "természetfogyasztás" mértékét a Szovjetunió mai területén a forradalom előtti és utáni időszakban. Jelen cikkében "Területi változások a Szovjetunió természeti kincseinek hasznosításában a szovjet időszak alatt", mely az "Izv.AN" 1967. 5. számában jelent meg, analizisét regionális aspektusban bővíti tovább. Megállapítja, hogy a forradalom előtti Oroszországban a természettől elsődlegesen elsajátított anyagok mérlegében a mezőgazdaság szolgáltatott termékek voltak túlsúlyban, a körzetek többségében meghaladták az összmennyiség háromnegyed részét, de volt ahol csaknem a 100%-ot érték el. Második helyen az erdőségekből kitermelt fa állt s csak ezt követték az ásványi nyersanyagok. A természeti kincseknek ilyen nem-ipari jellegű strukturája összhangban állt az ország akkori gazdasági jellegével. Megemlíti még, hogy bár az Urálon túli hatalmas területek gazdaságilag alig voltak meghódítva, mégis ez a terület adta a természettől elsajátított anyagok egynegyedét. Igaz igen primitív elsajátítási technikával, de itt kitermelték ki az arany 80%-át, az itteni természetes takarmánytermő területek tartották el az állatállomány 30%-át s a XIX. sz. végétől a gabonatermelésnek is 10%-át szolgáltatva.

Szerző táblázatban hasonlítja össze a természettől elsődlegesen elsajátított anyagok mennyiségét termékfajtánként az ország területét gazdasági nagykörzetekre bontva az 1913 és 1960 években. Ezek a táblázatok bizonyítják, hogy a természeti kincsek hasznosítása minden körzetben mennyiségileg jelentősen növekedett s megváltozott strukturája. 1960-ban az ásványi nyersanyagok, fűtőanyagok és a kitermelt fa csaknem valamennyi nagykörzetben döntő túlsúlyban voltak s bár mennyiségileg a mezőgazdasági termékek is növekedtek, részarányuk átlagban nem haladta meg az összes elsajátított anyagok egyharmadát.

A termelési specializáció a természeti kincsek hasznosításának strukturájába körzeti sajátosságokat hozott létre. Ezt a tendenciát némileg gyengítette a komplexitásra való törekvés, abban az értelemben, ha nem termékenként, hanem termékcsopontonként vizsgáljuk a strukturát.

Az elsajátított mennyiségeket tekintve a körzetek első csoportjába tartoznak a Donyec-Dnyepernelléki körzet, az Urali körzet, a Volganellék és a Központi Körzet, a második csoportba Délnyugat Ukrajna, Észak-Kaukázus, az Északnyugati körzet, Nyugatszibéria, Kazahsztán. Az összes többi

körzet a harmadik csoportba tartozik. Ha az egy főre eső elsajátított mennyiséget tekintjük, az első helyen állnak az Uralon túli körzetek, az Uráli körzet és a Donyec-Dnyepermelléki körzet, az átlagosnál magasabb mutatójuak még az Északnyugati körzet, a Volgamellék és az Észak Kaukázus.

A természeti kincsek ember által történő elsajátításának velejárója az elsajátított anyagok területi újraelosztása, vagyis az elsődleges termékek feldolgozás nélküli szállítása. Szerző számításai szerint az elsődlegesen elsajátított anyagok 40%-a kerül szállításra jelentős távolságokra. A távolsági szállításra kerülő elsődleges termékek mennyisége a szovjet időszak alatt nagyobb mértékben növekedett, mint maga a kitermelés. Ez a területi munkamegosztás fejlődését bizonyítja.

Szerző a Szovjetunió területén a természeti kincsek 5 areálját különíti el:

az "A" areál a legjobb talaju területeket öleli fel, ide tartozik az erdőssteppe és sztyeppe zónák csaknem egész területe, a vegyes és lomboserdők zónáinak nagyrésze s néhány kisebb területdarab a szubtropusi zónából,

a "B" areál a sivatagi és félsivatagi területeket és több déli hegyvidéki területet foglal magába. Itt helyezkedik el a legelőterület 3/4 része és az "A" areál tartalékterületei, a potenciálisan termékeny szürkeföld /szerozjom/ területek,

a "C" areál az erdők övezete, mely kelet felé kiszélesedik. Ez adja a szovjet fakitermelés 80%-át,

a "D" areál kontrujai csak a szovjet időszakban, a geológiai feltárások és iparosítás során rajzolódtak ki, s mintegy ráhelyeződtek az előző három areál területére. Ezek az ásványi nyersanyagok fő lelőhelyei,

az "E" areálnak tekinti a szerző az előzővel szomszédos, de a kitermelés körülményeit tekintve nehezebben elsajátítható ásványi termékek lelőhelyeinek területeit.

Az egyes areálok területileg átfedik egymást, sok esetben egybeesnek.

Gazdasági hasznosítottság szempontjából a szerző teljesen, részlegesen és csak foltokban hasznosított zónákat különböztet meg.

Az összehasonlításból kitűnő tendenciák alapján a tanulmány a várható perspektivikus változások ismertetésére tér át. Itt három fő kérdéscsoportot tárgyal:

1. Területi változások a fő areálok természeti kincseinek hasznosításában; 2. A keleti körzetek szerepének növekedése a természeti anyagok elsődleges kitermelésében; 3. A természeti kincsek hasznosításának meggyorsulása az északi területeken.

N. T. ICAFONOV a "Vosztnyik LU" 1957. 3. számában a szovjet ipar területi elhelyezkedésében bekövetkezett változásokat mutatja be 50 év távlatában /"Alapvető változások a Szovjetunió iparának területi elhelyezkedésében"/. Míg a cári Oroszország ipara csupán 4%-kal vett részt a világ ipari termelésében, a Szovjetunió ma mintegy ötödrészét szolgáltatja. Az ipar szolgáltatja társadalmi termelés bruttó értékének $\frac{2}{3}$ -át. A bruttó ipari termelési értéknek csaknem $\frac{3}{4}$ része az "A" csoport ágazataira jut.

Az ipar a szovjet időszakban nemcsak mennyiségileg ért el rendkívül nagy növekedést, hanem teljesen átalakult, új iparágak fejlődtek ki, a koncentráció, specializáció, komplexitás növelése mellett az átszervezés fontos tényezője volt és marad az ipari termelés területi megoszlásának megváltoztatása.

Szerző hivatás után ismerteti a cári Oroszország iparának területi elhelyezkedését s ennek hibáit, felsorolja azokat az ismert elveket, melyeket a Szovjetunió iparának területi átszervezésénél mindenkor szem előtt tartottak. Az ipar területi elhelyezkedésének megváltoztatása lassú folyamat volt. Ezen belül a szerző több olyan időszakot jelöl ki, melyek alapvető változásokat hoztak.

A háborút megelőző ötéves terv időszaka. Erre az időszakra esik a nehézipar ésszerűbb területi elrendezése, a második kohászati bázis kialakítása, új nyersanyaglelőhelyek kiaknázásba vétele, az elmaradt körzetek fokozott fejlesztése. Eredményeként új szocialista területi munkamegosztás jött létre, megkezdődött a fejletlen területek iparosítása.

A háborús időszak. Az ipari termelés kelet felé tolódása. Az Urál és Nyugatszibéria erőteljes ipari fejlődése az áttelepített és hadi célokra ujonnan épített iparózenek révén. Az ipar területi elhelyezése ebben az időszakban nem mindig vehette figyelembe a távlati kívánalmakat, sok esetben véletlenszerű volt. Különösen a gépgyártás, vegyipar, fűtőanyagbányászat, szinesfém-bányászat és szinesfémkohászat.

Az ötvenes évek eleje. Az ipar fejlesztése minden gazdasági körzetben, a körzet specializációjának és a gazdálkodás komplexitásának megfelelően. Megkezdődött a gazdasági körzetek gazdasági fejlettségi színvonalának kiegyenlítése.

A háború befejezésétől napjainkig a Szovjetunióban két alapvető népgazdasági zóna alakult ki az európai /nyugati/ körzetek és a keleti körzetek zónája, a két zónában különböznek a gazdasági fejlődés és termelés területi elrendezésének viszonyai.

Szerző részletesen ismerteti a keleti zóna ipari fejlődését, táblázatokban mutatja be ipari súlyának változásait az ország ipari termelésén belül. Végezetül a következő szemléletes megállapítással zárja tanulmányát:

"Az ipar fejlődése s ebből következően területi elrendezésének folyamata szakadatlan és vég nélküli. Ezért a szocialista termelés ésszerű területi megosztása új és még újabb problémák megoldását kívánja meg. Negyven évvel ezelőtt az ország előtt az a feladat állt, hogy ipart hozzon létre a fejletlen körzetekben. Ma ez már megoldott, de helyette felmerült a körzetek gazdasági fejlettségi színvonalának kiegyenlítésének szükségessége. Harminc évvel ezelőtt a feladat az volt, hogy a keleti körzetekben hatalmas kitermelő és kohászati ipart fejlesszünk ki. Ma a Szovjetunió keleti részén ágazatilag összetett hatalmas komplexusok jönnek létre. Husz évvel ezelőtt az ország a háborus pusztítások helyreállításán dolgozott, ma hatalmas természeti kincsekkel rendelkező új körzetek gazdasági fejlesztésén van a hangsúly. Nemrég, csupán tíz évvel ezelőtt még az energiatermelést elsősorban a fő energiafogyasztó körzetekben kellett elhelyezni, ma pedig a fogyasztókat közelítjük a leggazdagosabb energiaforrásokhoz és hatalmas energiamennyiségek átadását tervezzük a keleti körzetekből a nyugatiakba."

Szerzőnek; mintegy a tanulmány folytatásaképpen cikke jelent meg az "Izv.VGO" 1967. 5. számában "A Szovjetunió iparának elhelyezkedése az 1966-1970 években" címmel. Több az előbb vázolt két fő népgazdasági zóna, a nyugati és keleti zónák iparának sajátos vonásait, az ipar elhelyezésbeli különbözőségeit tárgyalja részletesebben, több konkrét adat bemutatásával az 1970-ig kidolgozott népgazdasági tervek számadatai alapján.

A földrajztudomány félévszázados eredményeiről számolnak be egy-egy régiót felölelően a következő tanulmányok:

A.M.MARINYICS, M.M.PALAMARCSUK, M.I.

SCSERBANY: "A földrajztudomány fejlődése az Ukrán SzSzk-ban a szovjet hatalom éveiben", "Izv.AN" 1967. 5.sz.

M.GUDONITE, A.KOLTYIEVSKIJ, C.NUMNIK,

A.JAUNPUTNINY: "Földrajz a Balti köztársaságokban az Októberi Forradalom 50-ik évfordulóján", "Izv.AN" 1967. 5. sz.

A.B.BAGDASZARJAN, F.F.DAVITAJA, Sz.G.

RUSZTAMOV: "A földrajz fejlődése a Kaukázusontuli szovjet köztársaságokban", "Izv. AN" 1967. 5. sz.

V.B.SZOCSEVA: "A földrajztudomány 50 éves fejlődése Szibériában és Távolkeleten", "Izv.AN" 1967.6.sz.

E.M.MURZAJEV, O.E.ARAHANJANC, A.G.BABAJEV,

L.N.BABUSKIN, K.O.OTORBAJEV: "A földrajz Közép Ázsia köztársaságaiban", "Izv.AN" 1967. 6.sz.

B.A.FEROROVICS, N.N.PALYGOV: "A szovjet földrajz eredményei Kazahsztánban", "Izv.AN" 1967. 6. sz.

A külföldi országok gazdasági földrajzának vizsgálatában elért eredményeket foglalja össze B.N.SZEMEVSZKIJ

a "Vosztnyik LU" 1967/2 /I.rész/ és 1967/3 /II.rész/ számaiban. /"A kapitalista országok gazdasági földrajza szovjet iskolájának kialakulása"./ A pártkongresszusok, pártkonferenciák, a KB üléseinek, valamint a Komintern kongresszusainak határozataiban mindenkor marxista módon értékelték a kapitalista országok adott időszakokra vonatkozó helyzetét, fejlődésük tendenciáit. Ezek a határozatok Lenin életében az ő vezetésével és közvetlen részvételével születtek meg s mind ezek, mind pedig Lenin munkáinak egy része jó alapul szolgálhatott a kapitalista országok gazdasági földrajzának analiziséhez. Ennek ellenére a forradalom után megjelent és a kapitalista országok gazdasági földrajzával foglalkozó munkák messze álltak a kapitalista gazdálkodás "marxista analizisétől". Ennek kibontakozása csak a 30-as évek közepén kezdődött el a Moszkvai /I.A.VITVER és N.N.BARANSZKIJ/ és a Leningrádi /V.M.STEJN/ Egyetemenek földrajzi tanszékein, ahol a külföldi országok gazdaságföldrajzi tanulmányozásának olyan későbbi neves szakemberei nevelődtek fel, mint pl. V.P.KOVALEVSZKIJ, M.P.SZOLOVJEVA, I.M.MAJERGOJZ, A.G.MILEJKOVSZKIJ, H.V. NYIKOLAJEVA, B.N.SZEMEVSZKIJ, Sz.Sz.SNAJDER és mások. Ennek az irányzatnak fontos állomása I.A.VITVER tankönyvének megjelentése /"A külföldi országok gazdasági földrajza"/, mely jelentőségében messze meghaladta a középiskolai tankönyvek jelentőségét, példáját adta a marxista módon megalapozott országismertetésnek, szerencsén egyesítve a valódi történeti és földrajzi szemléletet. Hasonlóképpen nagy hatással volt a további fejlődésre VITVER-nek közvetlenül a háborút követően kiadott másik munkája "Történeti-földrajzi bevezetés a kapitalista világ gazdasági és politikai földrajzába". Vitver nyomán több neves geográfus már a háborút megelőző években aktívan foglalkozott a kapitalista országok földrajzi vizsgálatával. Ezt a folyamatot meggyorsította a Nagy Szovjet Enciklopédia és egyéb enciklopedikus művek kiadása, melyeknél a világ országainak részletes marxista földrajzi elenzésére volt szükség. A tanulmány szerzője részletesen ismerteti a kapitalista világ egészével, egyes országokkal, a kapitalista világ országaiban egy-egy gazdasági ágazat földrajzával foglalkozó szovjet műveket, a fontosabb munkák értékelését adja. A téma iránt érdeklődőknek sokat nyújthat a kettős tanulmányhoz adott részletes irodalomjegyzék is. Mi itt csupán néhányat említnék meg a kapitalista országok gazdasági földrajzával a II. világháború után foglalkozó szerzők közül. A kapitalista világ gazdasági földrajzának általános kérdéseivel foglalkoztak: I.A.VITVER, M.B.VOLF; L.Ja.ZIMAN, V.Sz.KLUPT, A.G.MILEJKOVSZKIJ; K.M.POPOV, Ha.G.FEJGIN. A világ országainak földrajzával: I.A.VITVER /1963-ban második átdolgozott kiadásban jelent meg a "Bevezetés..." c. műve/, B.M.VOLF, V.Sz.KLUPT, I.I.MAMAJEV, V.P.MAKSZAKOVSZKIJ, K.P.PRJATLI, A.B.MILEJKOVSZKIJ. Ágazati földrajzi műveket irtak: V.V.VOLSZKIJ; L.S.GORDONOV, V.M.GOHMAN, Ju.D.DMITREVSZKIJ, G.A.MULAGIN, G.Sz.NEVELSTEJN, M.Sz.ROZIN, E.D.HANUKOV. Az egyes kapitalista országok gazdasági földrajzi kérdéseivel foglalkozó művek szerzői közül: N.N.BARANSZKIJ, L.Ja.ZIMAN, B.N.SZEMEVSZKIJ, A.G.MILEJKOVSZKIJ,

L.Sz.DOBROV, N.M.POLSZKAJA, M.M.ZSIRUMSZKIJ, L.I.BONIFATJEVA, V.I.ANTIPOVA, A.N.KARPOV, Ja.G.MASBIC, E.N.LUKASEVA nevét említjük, bár ezzel a névsor koránt sincs befejezve.

Szerző beszámolója még az 1961-ben az Akadémiai Földrajzi Intézet által szervezett intézményközi értekezletről, melynek tematikája a kapitalista országok földrajzi vizsgálata volt, valamint a Szovjet Földrajzi Társaság 1964. IV.Kongresszusára "A kapitalista országok földrajza" szimpóziumának munkájáról.

Az "Izv.VGO" 1967.5.sz. számában M.I.BELOV "A szovjet történeti-földrajzi kutatások"-ról ad tájékoztatást. Beszámolójában a történeti földrajz következő diszciplínáinak fejlődését, jelenlegi helyzetét és perspektíváit ismerteti: 1. A földrajzi felfedezések és utazások története; 2. A földrajztudomány története; 3. Történeti földrajz /a történelmi folyamat földrajzi vonatkozásainak tanulmányozása/; 4. Történeti térképészet /történeti térképek és atlaszok szerkesztése és szerkesztési módszereik kidolgozása/; 5. Térképészeti forráskutatás.

A.M.RJABCSIKOV cikkéből az érdeklődők megismerhetik a Moszkvai Egyetem Földrajzi Fakultásának történetét, jelenlegi szervezetét és munkásságát /"Földrajz a Moszkvai Egyetemen 1917-1967". "Vesztnyik MU" 1967. 5. szám/ Hasonló módon foglalják össze a gazdaságföldrajzi képzést és a gazdaságföldrajzi kutatómunkát a Leningrádi Egyetemen a "Vesztnyik LU" 1967.1. számában megjelent közös cikkükben L.P.ALTMAN, Sz.B.LAVROV, N.V.NYIKOLAJEVA, B.N.SZEMEVSZKIJ és L.G.CSERTOV. Cikkük címe: "Gazdasági földrajz a Leningrádi Egyetemen". A földrajzi képzés történetét, problémáit és feladatait elonczy a Moszkvai Egyetem Földrajzi fakultása tantervének tükrében K.K.MARKOV a "Vesztnyik MU" 1967.5.sz. számában /"A földrajzi fakultás tantervének metodológiai alapjai"/.

Mint hogy a gazdasági földrajz művelői nem nélkülözhetik testvértudományul, a természeti földrajz, fejlődéstörténetének és legaktuálisabb problémáinak ismeretét, felhívjuk figyelmüket a jubileumi év legfontosabb ilyen irányú szovjet folyóiratcikkeire:

Sz.V.KALESZNYIK, A.G.ISZACSENKO, V.V.NYEV-SZKIJ: A szovjet természeti földrajz fejlődése. "Vesztnyik LU" 1967.3.sz.

A.G.ISZACSENKO: A szovjet táj kutatás 50 éve. "Izv.VGO" 1967.5.sz.

T.V.ZVONIOVA: A természeti földrajz gyakorlati problémái. "Vesztnyik MU" 1967.5.sz. /Az alkalmazott természeti földrajz feladatairól/.

L.I.KURAKOVA, A.M.RJAPCSIKOV: A kontinensek természeti tájainak gazdasági művelésbevétele és megváltoztatása

sa. "Vesztnyik MU" 1967.5.sz. /Szerzők az emberi tevékenységnek a természeti táj fejlődésére gyakorolt hatását vizsgálják, valamint az így megváltoztatott természeti táj visszahatását a társadalomra. Sok olyan problémát érintenek, melyek tanulmányozása a két földrajzi ágazat közös feladata./

X X X

A jubileum alkalmából közzétett cikkeken kívül az 1967. év folyamán más tanulmányok is foglalkoznak általános elméleti problémákkal. A "Vesztnyik MU" 1967. 4. számában jelent meg Ju.G.SZAUSKIN tanulmánya "Termelési energetikai ciklusok" címmel. Ebben a szerző tovább kívánja fejleszteni N.N.Koloszovszkijnek a termelési energetikai ciklusokról 20 évvel ezelőtt kidolgozott tanait. Koloszovszkij szerint a termelési energetikai ciklus a különböző termelési ágak technológiailag összekapcsolt "lánc", mely az energia valamely "vezénylő" fajtájára /forrására/ épül fel. Vagyis a ciklus alapja a technológiai kapcsolatok elve. A ciklusok egyesítik és szétszabdaldják a népgazdasági ágazatokat. Olyan rugalmas rendszert alkotnak, mely nemcsak a népgazdasági ágazatok listája szerint nyújt hatalmas információs anyagot, hanem ami ennél fontosabb, a népgazdasági ágazatok technológiai kapcsolatairól is. A termelési energetikai ciklusok módszerével készülő jellemzés sokkal átfogóbb, gazdagabb, mint az ágazati módszerrel készülő. A technikai "lánc" a legkülönfélébb társadalmi viszonyok között kialakulhat.

Fontos megérteni, hogy a termelési energetikai ciklus tisztán szerkezeti képződmény, melynek nincsen térbeli formája. Mindazok, akik annakidején Koloszovszkij erre vonatkozó tanait bírálták, éppen azért nem értették meg őt, mivel nem vált számukra tudatossá, hogy a termelési energetikai ciklus csupán a területi-termelési komplexus "építőanyaga", nem pedig maga a komplexus. A termelési energetikai ciklusok kombinálódnak egymással, a területi-termelési komplexusok szerkezeti anyagi-technikai /technológiai/ "rácsát" képezik, az egyes országok vagy körzetek konkrét társadalmi-gazdasági viszonyai szerint más és más formában.

Minden ciklus lehet teljes /befejezett/ és hiányos /csonka/. A ciklus történelmi kategória, mely az időben továbbfejlődik.

A tudomány és a technika legújabb eredményeinek felhasználásával minden termelési energetikai ciklusnak meg lehet szerkeszteni az "ideális" teljes modelljét. Ehhez legszemléltetőbb a grafikus ábrázolás módszere. Így a ciklus modellje fához lesz hasonlatos, ahol a görbék csucsai a termelési ágazatokat és a termelés fázisait jelölik; bordázatuk pedig a közöttük lévő technológiai kapcsolatokat. A valóságban azonban a ciklusok nem befejezettek, teljesekek. Modellezésüknél célszerű a ciklusból hiányzó ágazatokat jelölő grafikonok

csúcspontját nullával és a nullákát egyesítő borítékot pontozott vonallal jelölni.

A ciklus "ideális" és valóságos modelljének összehasonlítása már társadalmi-gazdasági értékelést jelent. Még jobban kifejezésre jutnak az adott ország vagy körzet konkrét társadalmi-gazdasági és egyéb viszonyai a termelési energetikai ciklusok egyes láncszemei közötti arányokban. Ezek az arányok jól láthatók, ha a ciklus modelljét matrix-formában szerkesztjük meg.

N.N.Koloszovszkij a termelőerők 21 év előtti színvonalas alapján a Szovjetunió termelését 8 termelési energetikai ciklusra bontotta, közöttük három a "ciklusok összessége" elnevezést viselte. SZAUSKIN az azóta eltelt idő termelési-technikai fejlődését, valamint a belátható időn belüli perspektivákat figyelembe véve Koloszovszkij termelési energetikai ciklusrendszerét további 10 ciklussal bővítette, részben a "ciklusok összességének" önálló ciklusokra való felbontásával, részben új ciklusok kijelölésével. A termelési technikai ciklus-rendszer tagjainak alább következő felsorolásánál Koloszovszkij "ciklusok összességéből" önállósult ciklust + jellel, a teljesen új ciklus □ jellel jelöljük meg.

1. Vas és acél hőkohászati ciklus; 2. Színesfémek hőkohászati ciklusa; 3. Barnaszénre épülő ipari energetikai ciklus /□/; 4. Olajra épülő kémiai energetikai ciklus; 5. Vízenergiára épülő ipari ciklus /+/-; 6. Faipari energetikai ciklus; 7. Óceániai ciklus /□/; 8. Geotermikus ciklus /□/; 9. Ritkafémek termelési ciklusa /□/; 10. Építési ciklus /□/; 11. Fémfeldolgozó ciklus /+/-; 12. Textiliák és bőrök termelési ciklusa /+/-; 13. Földművelési ciklus /+ csak az öntözés nélküli mezőgazdaságból kiinduló termelőlánc tartozik ide/; 14. Meliorációs ciklus /+/-; 15. Állattenyésztő ciklus /+ csak a természetes legelőkön tartott állattállományból kiinduló lánc tartozik bele/; 16. Ipari jellegű állattenyésztő ciklus /+/-; 17. Ültetvénygazdálkodó ciklus /+/-; 18. Biotermikus ciklus /+ a mai mezőgazdaság legintenzívebb ágazatait foglalja egybe/.

Végezetül a termelési energetikai ciklusok jobb megértése érdekében példaképpen ismertetünk két ciklusláncot:

Barnaszénre épülő ipari energetikai ciklus.

Nagy barnaszén-lelőhelyek kiművelése, elsősorban felszíni műveléssel, nagyteljesítményű hőerőművek, energiaigényes, fűtőanyagigényes és hőigényes iparágak és termelési fázisok - timföld, alumínium és egyéb színesfémgyártás, szervesanyagipar fűtőanyagigényes és elektromosenergia igényes fázisa. Szénvegyészet. A ciklus egyik variánsa lehet az éghető palára épülő ipari energetikai ciklus, ahol a barnaszén az éghető pala helyettesíti.

Építési ciklus. Mész, márga, agyag, homok, kavics kitermeléstől a vasbeton szerkezetek, épületelemek, blokkok, üveg és üvegblokkok gyártásáig az építőanyagipar

minden fázisa, továbbá maga az építőipar a végtermékig, a kész-
gátek, épületek stb. elkészültéig.

A gazdasági körzetekben több termelési ener-
giai ciklus rétegződik egymásra, eközben némely termelési ága-
zat vagy termelési fázis, melyek különböző ciklusokhoz is tar-
toznak, egybeesnek. Ez törvényszerű és lehetővé teszi, hogy a
fát ábrázoló grafikonokból összetett grafikont szerkesszünk a
görbék csucsainak és bordázatának hálózata formájában. Ez a
körzet anyagi technikai bázisa sokrétűségét tükrözi. Nem szabad
elfelejteni azonban, hogy a területi-termelési komplexus ennél
sokkal bonyolultabb, sokrétűbb, a termelési energetikai ciklu-
sok anyagi-technikai /technológiai/ rácsozatán kívül más lánc-
szemeket is tartalmaz.

Ju.G.SZAUSKIN másik elméleti cikke

"Előrejelzés a gazdasági földrajzban" / a "Vesztnyik MU" 1967.
5. számában jelent meg. Ebben a szerző kifejti a tudományos
előrejelzés fontosságát s megállapítja, hogy az a tudományág,
mely ma erre nem képes, jelentőségét veszíti. Prognóziskészítés
minden fejlett országban folyik, de a tervgazdálkodás számára
még inkább nélkülözhetetlen, mint egyébként. A prognózis bővebb,
mint a terv, időben távolabbra tekint és a tervtől eltérően a
fejlődés útjainak különböző variánsait dolgozza ki. Megelőzi a
tervezést, de ugyanakkor a terv módosítását is eredményezheti,
olyan új jelenségek és folyamatok feltárásával, mely a tervezés
időszakában még nem volt előrelátható.

A gazdasági és a gazdaságföldrajzi előrejel-
zések nem azonosak, bár bizonyos kapcsolatban állnak egymással.
A gazdaságföldrajzi prognózis azt jelzi, milyen változások
lesznek az egyes térbeli rendszereken belül, a térbeli kapcsola-
tokban és kölcsönkapcsolatokban. Sem a gazdaságföldrajzi, sem
pedig a természetföldrajzi előrejelzések nem lehetnek helyesek,
ha nem számolnak a társadalom és természeti környezet kölcsön-
kapcsolatának dinamikájával. Két folyamat összekapcsolódását
kell figyelembe venni: a természeti környezet egészének és
egyes komponenseinek természetes fejlődését és ennek a környe-
zetnek az emberi tevékenység előidézte gyors változását. Külö-
nösen fontos a természetfogyasztás egy főre eső mutatója, a
felhasznált elsődleges anyagok szerkezeti és mennyiségbeli vál-
tozása tendenciáinak kimutatása, regionális sajátosságának meg-
állapítása és előrejelzése. Ez többek között a földrajzi tudó-
mányok egyik eléggé még fel nem ismert feladata.

A gazdaságföldrajzi prognózis a természeti
kincsek ismeretén és értékelésén alapszik. Ezért a geológiai
prognózis sok esetben megelőzi a gazdaságföldrajzit. Egyes
esetekben a kétféle előrejelzés átszövi egymást. Jó példa erre
A.E.Ferszman zseniális munkája: "A Karéliei félsziget ásvány-
kincsei. Jelenlegi állapot. Elemzés. Prognózis" /1941/.

Jelentős időszakot felölelő prognóziskészítésnél SZAUSKIN fontosnak tartja az új tektonikus mozgások ismeretét, különösen a szeizmusus folyamatok menetét. A közeljövőben egyre nagyobb jelentősége lesz a hidrológiai és gazdaságföldrajzi szakemberek közös munkájaként készülő hidrogeográfiai prognózisoknak. A jövőben mind nagyobb vízmennyiségeket fognak jelentős távolságokra vezetni csatornák, régi folyómedrek és nagyteljesítményű vízvezető csőrendszerek segítségével. Nem is olyan messze az az idő, véli a szerző, amikor a Bajkál ideálisan tiszta vizét nemcsak az Uralig, de az európai körzetekbe is elvezetik a szükséges ivóvíz biztosítására. Ezért szükséges már ma gondolni arra, hogy semmiképpen ne piszkolódják be ennek az értékes vízgyűjtőmedencének vize. Nagy fontosságot tulajdonít a földhasznosítás távlati kimunkálásának. Itt a prognóziskészítésnél két ellentétes tendenciát kell figyelembe venni: a földek kivonása a mezőgazdasági művelés alól és új földterületek mezőgazdasági művelésbevétele, valamint ezek termelékenységének fokozása a műtrágyatermelés hatalmas növekedésének segítségével.

Általánosítva: a gazdaságföldrajzi prognózisok készítésénél ismerni és számolni kell a termelőerők rendszerének sok olyan fejlesztési tényezőjével, melyek majd kapcsolatban állanak a természeti környezet egészével, térben és időben változnak s melyek bizonyos fokig az emberi tevékenység előre látható és nem látható eredményeitől függenek. A jövő nem determinált. A tényezők sokaságától függ s ezek fejlődésének különböző variánsai lehetségesek. A prognózis feladat éppen az, hogy minél teljesebben állapítsuk meg ezeknek az utaknak lehető kombinációit, kiválasszuk közülük a leginkább valószínűket, a "legjobban megszorozott" kombinációkat.

A termelőerők térbeli rendszerének variációi a társadalmi és földrajzi környezet jövőbeli kölcsönhatásainak lehetséges útjaitól függenek. Ezek a távlati kölcsönhatások kapcsolatban állnak: a jövő társadalmi átalakulásaival; a különböző társadalmi felépítettségű és különböző történelmi fejlődésű országok békés egymásmellett élésével; az új tudományos-technikai eredményekkel; a népesség szaporodásának jövőbeli ütemével; az emberek új letelepedési és életformáival. A szovjet tudósok prognózisaikban a kommunista társadalom építéséből indulnak ki, abból, hogy több új országban jönnek létre a szocialista termelési viszonyok, hogy a békés egymásmellett élés szükséges és lehetséges. A termelőerők minden lokális területi rendszerét a gazdaságföldrajzi prognóziskészítésnél az össznépi rendszer részeként kell kezelni, mely valamilyen fokon, de feltétlenül részt vesz a nemzetközi munkamegosztásban. Ezért a nemzetközi munkamegosztás előrejelzése rendkívül fontos a gazdaságföldrajzi prognózisok számára.

Szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a gazdasági geográfusnak figyelmen kívül kell hagynia az "ujnak" csirait a legkülönbözőbb tudományokban azért, hogy a tudomány

fejlődéstendenciáit átvigye a technikai problémákra, majd a gazdasági problémákra, végezetül pedig a gazdaságföldrajzi prognosztizálásra. Példaként felsorol néhány olyan új tudományos-technikai eredményt, melyeknek a közeli évtizedekben várható alkalmazása a termelőerők területi rendszereinek fejlődése szempontjából fontos. Pl. a világóceán kincseinek a termelés folyamatába való bevonása /szerves anyagok kitermelése, tengervíz édessé tételé, ásványi anyagainak kitermelése, energiájának - apály-dagály energia - felhasználása/. A mesterséges élesztőtakarmánygyártásról az emberi táplálékul szolgáló szintetikus fehérjetartalmu élelmiszerek gyártására való áttérés /ez meg fogja változtatni a mezőgazdasági termelés területi elrendeződését és specializációját, a földhasznosítás jellegét, az élelmiszeripar területi elhelyezkedését stb./. Gyökeres változások a szállításban: tengeralatt járó teherszállítóhajók bevezetése, utasszállító transzkontinentális rakéták kifejlesztése. Szauskin egész sor ilyen és ehhez hasonló, ma még csak az utópisztikus regényekből és filmekből ismert technikai "csodát" sorol fel, melyek megvalósítását a közeli évtizedektől várja s egyben felvázolja milyen gyökeres változásokat hoznak majd ezek létre a termelőerők területi megoszlásában. Megváltoztatják a Föld arculatát, a kulturtájakat, az emberek letelepedését. A termelés és a földrajzi környezet kapcsolatában új bonyolult láncolatok jönnek létre. Új termelési energetikai ciklusok alakulnak ki.

A gazdaságföldrajzi prognózis gyakorlati feladata, hogy a különböző területek /és vízmedencék/ térbeli igénybevételének perspektíváit meghatározza, eldöntse az igénybevétel sorrendjét, kijelölje az első helyen számbajövő területeket. A terület termelési energetikai ciklusai kombinációjának, és ezen túlmenően a körzet területi-termelési komplexusa távlati fejlődésének prognózisa alapvető feladat a gazdasági földrajz számára. A gazdaságföldrajzi előrejelzés megoldja a perspektivikus rayonizálás kérdését is.

A matematikai valószínűségszámítás eredményei az előző időszakoknál nagyobb lehetőségeket biztosít a fejlődési variánsok kimunkálására. Különösen a gazdaságföldrajzi modellezésnek van nagy jelentősége s ehhez kapcsolódóan a modellekkel való képzeletbeli kísérletezésnek. A gazdaságföldrajzi modellezés módszerét 1964-ben kezdték kidolgozni. A gazdaságföldrajzi prognosztizálásnál nélkülözhetetlenek a társadalmi-gazdasági prognosztizálási képek. Szerkesztésüknél sok esetben nélkülözhetetlen a negatív tényezők feltüntetése is.

A gazdaságföldrajzi prognosztizálás a szovjet gazdasági földrajz egyik mai alapvető feladata.

A szovjet gazdasági földrajz feladatai sokrétűek. A tudományos-technikai fejlődés hatására sokasodnak és változnak. Nem véletlen, hogy a szovjet gazdasági geográfusok

írásaiban elég sok a gazdaságföldrajz feladataival foglalkozó tanulmány. "A gazdasági földrajz egyik feladatáról" ír G.A. SZACJUK is a "Vesztnyik MO" 1967.2. számában. Az idők folyamán új gazdaságtudományi diszciplínák alakultak ki, melyek igen sok olyan kérdés vizsgálatát vonzották magukhoz, amelyekkel annakelőtte a gazdasági földrajz foglalkozott. Így az egyes népgazdasági ágak fejlesztésének és területi elhelyezkedésük feltételeinek problémáit ma részletesen kidolgozzák az ágazati gazdaságtudományok. Éppen ezért - írja a szerző - nehéz lenne ma egyetérteni a gazdasági földrajznak annak a meghatározásával, melyet a Szovjet Földrajzi Társaság 1954 évi határozatában elfogadtak: "A gazdasági földrajz olyan tudomány, mely a termelés elhelyezkedését /a termelés alatt a termelőerők és a termelési viszonyok egységét értve/, annak sajátosságait és fejlődését tanulmányozza az egyes országokban és körzetekben". Ma a tudósoknak az a véleményük, hogy a gazdasági földrajz elsődleges feladata az, hogy a területi-termelési komplexusokat, ezek kialakulását, történetét, továbbfejlődésük utjait, területi elhelyezkedésük törvényszerűségeit, egymásra gyakorolt hatásaikat tanulmányozza. Ez a feladatmeghatározás szűkebb keretű és konkrétabb, de még így is arra kényszeríti a kutatókat hogy sok olyan speciális technikai-gazdasági kérdést tanulmányozzanak, melyeket ma már a szaktudományok sikeresebben oldanak meg. Ezek közé tartoznak az ágazati rayonizálás kérdései is.

Vitathatatlan, hogy az egyes területek egyéni gazdasági sajátosságai a történelem folyamán mindig léteztek és létezni fognak a jövőben is s hogy ezen sajátosságok és fejlődésük utjainak tanulmányozása a gazdasági földrajznak legfontosabb irányzata. A gazdasági területi sajátosságokat minden adott korszakban a társadalmi, gazdasági, technikai; természeti és demográfiai viszonyok összessége alakítja ki. A sajátosságok okainak és fejlődésperspektíváinak feltárása a gazdasági földrajz elsődleges feladata. Szerző ezt a jelenséget a "gazdasági jelenségek térbeli kombinációjának" nevezi, mely szerinte tágabb értelmű fogalom, mint a "területi-termelési komplexusok" fogalma.

A gazdasági jelenségek térbeli kombinációja nemcsak a területi-termelési komplexusok kialakulásának, vagyis a termelés kombinációs és kooperációs szervezeti formáinak eredményeként jöhet létre. Meghatározott területen létezhet néhány, különböző időszakban kialakult s egymással kapcsolatban jóformán egyáltalán nem álló ágazat. A gazdasági jelenségek térbeli kombinációja a terület bonyolult gazdasági fejlődési folyamatának eredménye. A kombináción belül az egyes ágazatok termelési kapcsolatai a különböző történelmi időszakokban különböző erősségű lehet. A társadalmi, gazdasági, természeti és egyéb tényezők hatása a gazdálkodás alakulására koronként változó. Ennek vizsgálatát semmilyen más tudomány nem képes jobban és kvalifikáltabban megoldani, mint a gazdasági földrajz.

Szerző megemlíti, hogy ellenvéleményként felvethető, hogy ez a feladat csupán ismertető jellegű. Valóban így van, de ennek a tudományos ismeretbővítő jellegű munkának igen nagy a jelentősége, sok szakembernek nyújt segítséget azzal, hogy felmenti őket az alól, hogy ezekkel a kérdésekkel maguk foglalkozzanak. Hangsúlyozza, hogy a gazdasági geográfus feladata nem konkrét gyakorlati megoldások nyújtása a termelés területi elhelyezésére, hanem az hogy felvilágosításokkal szolgáljon a terület gazdasági sajátosságairól és földrajzi folyamatairól, ismereteket nyújtson a termelés területi elhelyezésével foglalkozó specialisták számára. A területek gazdasági kialakulásai folyamatainak általánosítása éppen napjainkban rendkívül fontos politikai, tudományos és kulturális feladat.

Szerző megemlíti, hogy ennek ellenére a szovjet gazdaságföldrajzi munkák elsősorban a területek mai gazdaságának leírására, gazdasági kapcsolataik vizsgálatára fektetik a hangsúlyt s szerinte az ilyen munkák tudományos és gyakorlati értéke kevés. A feladat az lenne, hogy az országok és nagykörzetek gazdasági sajátosságait, mint történelmi folyamat eredményeit mutassák be. Csak így lehet feltárni a törvényszerűségeket, melyek alapján azután a konstruktív problémák is megoldhatókká válnak.

M.Sz.ROZIN tanulmánya a gazdaságföldrajz egyik diszciplinájának a világgazdasági földrajznak problémáival foglalkozik /"A világgazdasági földrajz tárgya és feladatai" "Izv.AN" 1967.1.sz.7. Bevezetőjében a szerző a "világgazdaság" fogalmát magyarázza és a maga részéről is igyekszik eloszlatni azt a hosszú ideig uralkodott téves nézetet, mely szerint a második világháború után kialakuló két párhuzamos világpiac megszüntette az egységes világpiacot és ezzel együtt az egységes világgazdaságot. A világpiac létrejöttének, a szocialista és a kapitalista világpiac kialakulásának történelmi elemzését adja. Megállapítja, hogy éppen a világpiacon keresztül realizálódna a két antagonisztikus piac kölcsönkapcsolatai. Részletesen elemzi a kapitalista világgazdaság, a szocialista világgazdaság és a kettő összességének fogalmait, valamint a fejlődő országok helyét a világgazdaságban.

A világgazdasági földrajz a gazdasági földrajz egyik ágazata, mely a világgazdaság egészének és ágazatainak területi megoszlását tanulmányozza társadalmi-gazdasági formációk, országok és körzetek szerinti bontásban, valamint vizsgálja azokat a törvényszerűségeket, melyek a világgazdaság fejlődéstendenciáit és területi megoszlását meghatározzák. Ismerteti a szovjet szerzők tollából eddig megjelent ilyen jellegű munkákat. Külön kiemeli I.A.Vitvar 1963-ban megjelent s e számunkban már említett művének jelentőségét. Birálja a hasonló jellegű burzsoá műveket /Hignsmith, Jensen, Otromba stb./, elsősorban azért a hibájukért, mert munkáikban megkerü-

lik a társadalmi problémákat

Szerző véleménye szerint a világgazdasággal foglalkozó földrajzi munkáknak a munka speciális célja és feladata mellett feltétlenül foglalkozniuk kell a következő kérdésekkel: a/ a szocialista és nem-szocialista országok aránya a vizsgált ágazaton belül világviszonylatban; b/ a szocialista országok gazdasági színvonalának kiegyenlítése; c/ a kapitalista és fejlődő országok termelési arányainak változásai; d/ változások a termelés területi megoszlásában a kapitalista világban, eltolódások a vezető tőkés országok pozícióiban.

Szerző a tanulmány további részében a felvetett problémákat néhány példán be is mutatja.

A történeti földrajz és az etnogeográfia szemszögéből folytatja L.N.GUMILJEV a 6 éve folyó vitát az "egységes földrajz" képviselői által felvetett kérdésekről. Tanulmánya: Az "egységes" földrajz ürügyén. /Táj és etnosz/ címmel a "Vesztnyik LU" 1967. 1. és 4. számaiban jelent meg két részletben. Vitába száll Anucsin és Szauskin néhány olyan megállapításával, mely a természet és társadalom kölcsönkapcsolataira, a természeti környezet tartalmára vonatkozik. Határozottan elveti az "egységes" földrajz létezését, egyetért Kalesznyik erre vonatkozó megállapításaival. Szauskit többek között azzal vádolja, hogy önkényesen használja az "időkoridínát", magabiztosan beszél arról mi lesz több száz év múlva, de teljesen figyelmen kívül hagyja azt, hogy mi volt az utolsó 3000 év folyamán. Azzal, hogy mi lesz, nem lehet vitatkozni, mert az ismeretlen jövő nem lehet tudományos vita bizonyítéka. A történeti anyag viszont lehetőséget ad a törvényszerűségek megállapítására.

Történeti példák sokaságával igyekeznek bizonyítani a természet és a társadalom kölcsönkapcsolatainak egy-egy törvényszerűségét. Igen érdekes történelmi példákat sorakoztat fel annak illusztrálására, hogy milyen hatással van a természetföldrajzi táj a népesség etnikai alakulására, változásaira s ugyancsak a történelmi példák sokaságának bemutatása után ad választ arra a kérdésre, hogy milyen szerepe van az antropogén tényezőnek a táj megváltozásában, átalakításában.

A tanulmány teljes szövegével való megismerkedés rendkívül gondolatébresztő lehet mindazoknak a természeti és gazdasági geográfusoknak számára, akik behatóbban foglalkoznak általános elméleti kérdésekkel. A felsorolt példák a felsőfoku oktatásban résztvevők számára nyújthatnak az előadásukat érdekesebbé tevő kitérőket.

M e t o d i k a i vonatkozásban a szovjet geográfia az utóbbi időben csaknem kizárólag a matematikai módszerek alkalmazásával foglalkozik. A matematika alkalmazhatóságára kíván példát adni A.G.GRANBERG a "Vesztnyik MU" 1967.3. számának hasábjain "A Thünen által felvetett feladat matemati-

kai programozással történő analizise" c. cikkében, Szerző a matematikai programozás hasznosságát kívánja bizonyítani a gazdasági földrajzban. Ehhez a bizonyításhoz az u.n. Thünen problémát választotta, vagyis a földhasznosítás módozatai jövedelmezőségének megállapítását a mezőgazdasági termékek piactól való távolságtól függően. Szerző nem kíván elvileg állást foglalni Thünen elméletének helyes vagy helytelen volta felől, csupán matematikai formába állítja fel a kérdést és matematikai levezetéssel mutatja ki az eredményt. A matematikai levezetések eredménye igazolja azt a megállapítást, hogy a piactól való távolság növekedésének mértékében a földeket mindinkább a szállítást jobban elviselő, de termelésileg kevésbé jövedelmező termékekkel kell elfoglalni a földeket. Természetesen ez a megállapítás nem új eredmény, csupán bizonyítja, hogy matematikai programozással ebben a kérdésben is mennyiségileg kifejezhető eredményt, a területi elhelyezkedés és a jövedelmezőség közötti szoros mennyiségi viszony kimutatását lehet elérni.

A matematikai valószínűségszámításban járatos kollegák figyelmét felhívjuk a "Vesztnyik MU" 1967.5. számában megjelent "Információelmélet a földrajzban" c. rövid módszertani ismertetésre, melyet A.A.DMIRTIJEV publikált.

T.M.KALASNYIKOVA cikke címét tekintve a racionizálás tárgykörébe tartozik, a cikk tartalma azonban inkább az elméleti problémák közé sorolja azt "A körzetképző tényezőkről", "Vesztnyik MU" 1967.3.sz./.. Szerző ugyanis azt a problémát veti fel, igaz-e, hogy gazdasági körzeteket csak a területi munkanegosztás hoz létre, más szavakkal igaz-e, hogy a gazdasági körzetek kialakulása a kapitalizmushoz fűződik. Velő együtt több kutatónak az a véleménye, hogy a területi munkanegosztás nem egyetlen tényezője a körzetképződésnek. A folyamatban igen fontos szerepet játszanak a termelési viszonyok, a természeti erőforrások, az anyagi értékek felhalmozódása, a munkaerőforrás, a népesség termelési tapasztalatai, valamint a közigazgatási beosztás is. Ezen belül a termelési viszonyokat két vonatkozásban kell vizsgálni: úgy mint feltételt, melyek között a körzetek kialakulása végbemegy és úgy is mint körzetképző tényezőt, minthogy a termelési viszonyok területileg differenciáltak. Mivel a körzetképződésnek több oka van, olyankor is létrejöhetnek körzetek, amikor a területi munkanegosztás gyenge, de más tényezők aktívan működnek, vagyis lehetséges a kapitalista időszak előtt is. Ezek szerint gazdasági körzetek létrejöhetnek minden társadalmi formációban, mivel a termelési viszonyok területileg mindegyikben differenciáltak. Eppen a termelési viszonyok és a többi körzetképző tényező kölcsönkapcsolatának eredménye, hogy mindegyik társadalmi-gazdasági formáció létrehozza a termelőerők szervezetének sajátos formáit: a feudalizmusban a naturálgazdaságot, az imperializmusban a monopóliumot, a szocializmusban a termelési komplexust.

Ha a természeti viszonyokat vesszük vizsgálat alá, akkor is kiderül, hogy ezek a különböző területeken egyáltalán nem azonos feltételeket teremtnek az ember munkatevékenységének. Ugyanez mondható el a felhalmozott anyagi értékekről, a munkaerőforrásokról, a népesség termelési tapasztalatairól is.

Ezek figyelmenbevételelével szerző példaként felvázolja a történelmi Oroszország XV-XVI. és XVII-XVIII. századi gazdasági körzeteit. Kimutatja a földtulajdonban, a földművelés rendszerében, a művelési ágak megoszlásában, a terület mezőgazdasági meghódításának mértékében fennállott területi különbségeket s bár nem kizárólag a földművelés volt az egyetlen termelő ágazat, de mint fő ágazat alapján megállapítja a gazdasági nagykörzeteket a fentjelzett időszakokra.

Való tény, hogy a termelőerők alapvető szervezeti formája ekkor a naturálgazdálkodás volt. Ezért ezeknek a körzeteknek fő jellemzői az önállóság, az elszigeteltség. A gazdasági körzet a feudalizmusban a terület egy gazdaságilag zárt része volt; melyet az emberek sajátos termelési tevékenysége jellemez. Gazdasági egységet jelentett a gazdaságvezetés rendszerének, a terület meghódítottsági fokának és jellegének értelmében, mely elsősorban a termelési viszonyok és természeti feltételek különbözősége alapján jött létre.

A területi munkamegosztás fejlődésével elmélyült a termelőerők területi differenciáltsága. A kapitalista viszonyokkal ez elérte virágzásának felső fokát. A körzetképző tényezők analízise azt mutatja, hogy a körzetképződés folyamatában ezek a tényezők ellentmondásosak, igen sok esetben ellentétesen is hatnak. Ez éppen a kapitalista körzetfejlődési folyamat egyik jellemző vonása. Ezért a kapitalista országok gazdasági körzete gyűjtőpontja azoknak az ellentéteknek és aránytalanságoknak, melyek a meglévő természeti kincsek és a tényleges munkabefektetés, valamint a termelőerők objektíve célszerű komplex szervezése és monopól jellegű tényleges szervezeti formája között fennállnak.

A szocialista országokban más a helyzet. A termelőerők tervszerű és arányos fejlesztésének törvénye megköveteli, hogy a gazdasági tevékenységek minden fajtája összhangban álljon egymással, összeegyeztetésük mind ágazatilag, mind területileg megtörténjék. Vagyis a termelőerők komplex szervezése olyan gazdasági körzetek kialakítását teszi lehetővé, amelyek a népgazdaság egésze számára a legnagyobb gazdasági hasznot képesek biztosítani.

X X X

A népesség és település-földrajz tárgykörébe tartozó tanulmányok tematikája elég széleskörű. Részletesebben ismertetjük azokat, melyek metodikai megoldásokban, tematikájukat tekintve vagy valamely más szempontból újat tartalmaznak, a többi tanulmányra csak utalunk és jelezzük azok tartalmát.

N.Sz.KISZTANOV "A körzet munkaerőellátottságának hatása a termelés strukturájára és területi elhelyezkedésére /Kelet-szibéria példáján/" c. cikke az "Izv.AN" 1967.2. számban jelent meg. Kelet-szibéria iparosításánál egy negligő ellentmondást kell feloldani. Természeti gazdagságát, melyre elsősorban az energiahordozók gazdagsága jellemző /az ország geológiai szénkészletének 2/5-e, potenciális vízienergiakészletének 1/5-e, kitermelhető faállományának 2/5-e található itt/ nem egészül ki megfelelő munkaerőtartalékokkal /átlagos nép-sűrűsége 1,7 fő/km², a leginkább benépesült övezetben a transzibériai vasut mentén is csak 7,8 fő, az északi tajgai területen pedig csak 0,4 fő/.

Az energia perspektivikus önköltsége itt 0,1 kopejka, az iparosodott központi körzeteké 0,35 kopejkás önköltségével szemben. A termelt energia helyben való hasznosítása kétszer gazdaságosabb, mint távvezetékes szállítása, bár ez egyéb okok miatt a jövőben sen lesz teljesen kiküszöbölhető.

A munkaerő ágazati analízisével a szerző kinutatja, hogy nem elég fejlettek még azok az ágazatok, melyekhez a legkedvezőbb feltételeket biztosítanak a körzet természeti kincsei. A fűtőanyagbányászat, energiatermelés és az energiaigényes iparágak az iparban foglalkoztatottaknak 1960-ban csak 1/4-t, 1964-ben is csak 1/5-ét foglalkoztatták. A munkaerőhiány megköveteli az áttelepítést az európai körzetekből, de ezt csak olyan iparágak fejlesztése érdekében szabad végrehajtani, melyeknél az üzemeltetési költségeknél, elsősorban az olcsó helyi energiafelhasználásnál mutatkozó megtakarítások fedezik a munkaerő áttelepítésével, a magasabb munkabérekkel, a termelési befektetésekkel és a készáru szállításával járó kiadásokat. Szerző a következő formulát ajánlja a gazdaságossági szánítások elvégzéséhez:

$$\bar{O} = A + K = T + SZ + L + M$$

ahol \bar{O} = egy dolgozóra jutó évi összköltség; A = alapköltségek /T+SZ/; K = kiegészítő költségek /L+M/; T = termelési költségek; SZ = szállítási költségek; L = lakásépítési, kommunális, kulturális stb. költségek; M = a dolgozó áttelepítési /migrációs/ költségek.

Ez a formula az egyéb gazdaságossági szánításokkal szemben figyelembe veszi a munkaerőszükséglet kielégítésével járó költségeket is és jobban mutatja az egyes körzetekben meghonosításra ajánlható ágazatokat, illetőleg bizonyos

termelési ágak gazdaságtalan voltát. A munkaerőtartalékok és energiakészletek arányának figyelmenbevételel szerző négy kategóriába sorolja a gazdasági körzeteket: 1/ mind munkaerő, mind energiahordozók terén jól ellátott; 2/ energiahordozókkal jól ellátott, munkaerőben szegény; 3/ energiahordozókban szegény, munkaerővel jól ellátott; 4/ mind energiahordozókban, mind munkaerőben szegény. A Szovjetunió európai területe egészében a 3/, az Urálon túli területei a 2/ kategóriába tartozik. Ezen belül azonban igen nagyok a különbségek körzetenként. És bár egész Kelet-szibériára érvényes, hogy az adott ágazat gazdaságossága elsősorban a felhasznált energia 1 munkásra jutó mennyiségétől függ, szerző a továbbiakban különböző termelési ágakra alkörzeti bontásban is elvégezte gazdaságossági számításait és ennek alapján tett javaslatot az egyes alkörzetekben kialakítandó termelési strukturára.

Egyre bővül azoknak a munkáknak és kutatóknak a száma, akik a népesség életviszonyaiban mutatkozó területi különbözőségeket feltárásával foglalkoznak. Ehhez a munkához kíván műdszorbéli utmutatást adni O.E. JEVTYEJEV is a "Vesztnyik MU" 1967. 3. számában megjelent "Egységes nemnyiségi mutató a népességellátás komplex térképezéséhez" c. rövid munkájával. Mint általában a különfajú tényezők összehasonlítására, a különböző fajtájú szolgáltatások összehasonlítására is nehéz egységes nemnyiségi mutatót találni. Legmegfelelőbb lenne a népesség szolgáltatásokra fordított kiadásainak összessége pénzben kifejezve, de mivel a szolgáltatások igen sok vállalat kezében vannak, gyakorlatilag nem lehetséges az ilyen adatoknak beszerzése. Szerző szerint a szolgáltatások fejlettségi színvonalának egyetlen lehetséges mutatója a meglévő szolgáltatások és az érvényben lévő szolgáltatási normák közötti arány lehet. Minden szolgáltatásfajtánál az egység szerepét az 1000 főre érvénybenlévő norma jelenti /ez a Szovjetunióban pl. jelenleg 260 iskolai férőhelyet, 11 kórházi ágyat, 4 bolti elárúsítót, 100 kg száraz ruha tisztítóvállalati mosását stb. jelenti/. Az ilyen módon szolgáltatásfajtánként kinunkált ellátottsági mutatókból igen egyszerű módon kiszánitható az adott terület összszolgáltatási ellátottsági foka.

Az életviszonyok különbözőségeket előidéző másik ténycsoport, a természeti viszonyok összehasonlításának általa alkalmazott módszerét ismerteti V.V. SKURKOV a "Vesztnyik MU" 1967. 5. számában "Az Északkaukázus népessége életviszonyaira ható természeti adottságok értékelésének térképe". A népesség életére hatást gyakorló természeti viszonyok szintetikus értékelésének ma két módszere van. Az egyik a Poksi-sevskij által ajánlott technikai-gazdasági mutatókkal végzett számítási módszer. Ezek a mutatók azt fejezik ki, hogy a településben a létesítményekhez szükséges ráfordítások milyen mértékben térnek el a normától a természeti viszonyok egyes komponenseinek hatására. A másik módszer a ball-módszer, mely

ballokból adja a természeti viszonyok kedvezőségi fokának értékelését. Jelenleg az utóbbi módszer elterjedtebb, igaz ez kevésbé pontos, mint a technikai-gazdasági mutatók módszere, de lehetővé teszi a különfajú természeti elemek összehasonlítását.

Az életviszonyokra ható természeti adottságok értékelése s ennek térképes ábrázolása a következő munkaszakaszokból áll:

1. A területi egységek kiválasztása. Erre legalkalmasabbak a természeti tájak alsóbbfokú egységei. A természeti adottságok minden egyes fajtája gyakorlatilag állandó ezeken az egységeken belül és egyértelműen értékelhető. /Az Észak Kaukázus értékeléséhez 105 területi egységre bontva végezték a munkát/. A területi egységek nagy száma lehetővé teszi a statisztikai elemzés módszerének alkalmazását.

2. Az "elsődleges mutatók" megállapítása. Az emberek életére és munkásságára kedvezően és kedvezőtlenül ható természeti tényezők összességéből kiválasztották azokat a mutatókat, melyek legjobban tükrözik az egyes természeti elemek hatását. Ezeket a mutatókat, mint "elsődleges mutatókat" használták fel a számításokban. Ezen felül figyelembe vették még néhány gazdaságföldrajzi jellegű mutatót is a természeti környezet ember által előidézett változásainak kiszámítására.

3. Az "elsődleges mutatók" értékelése és a szintetikus értékelésben való súlyozásuk megállapítása. A természeti mutatók értékelésére 5 ballós skálát állítottak fel. Minél nagyobb a ballók száma, annál kedvezőbb az adott tényező hatása. Minthogy különböző fajtájú tényezőkről van szó, a tényezők összességének hatását a ballók egyszerű összeadásával nem lehet megállapítani. Ehhez "súlyozó koefficiensre" van szükség. Kiszámításukhoz a korrelációs analízis módszerét alkalmazták. Ahhoz, hogy a korrelációs együtthatók megadassanak minden egyes mutató "súlyát", tükrözniük kell az általános mutatóra hatást gyakorló mutatók és az általános mutató közötti kapcsolat szorosságát.

Ennek elérésére előbb minden egyes területi egységre elvégezték az előzetes értékelést 5-ös balló-skálában. A vizsgált területen a vizellátottságot választották meghatározó tényezőnek, mint a természeti feltételek kedvezőségi fokának legjellemzőbb tényezőjét /a meghatározó tényező a vizsgált terület általános természeti viszonyaitól függően változó lehet/. A korrelációs együtthatók kiszámításához az adatokat korrelációs táblázatba foglalták, majd megadott matematikai formula szerint elvégezték a számításokat. /Az érdeklődők a megfelelő matematikai levezetések a jelzett folyóirat 104-105 oldalán találhatják meg/. A legnagyobb abszolút értéket /0,8/ a talajvizkészletek korrelációs együtthatója adta, ez arra mutat, hogy ennek a tényezőnek van legnagyobb súlya az értékelés összesített mutatójában. Ezért ennek a tényezőnek "súlyozási koefficiensét" vették 1-nek s ehhez mértén számították ki a

többi tényező "súlyozási koefficienciáját is úgy, hogy a korrelációs együtthatókat osztották 0,8-cal.

4. A népesség életére hatást gyakorló természeti viszonyok összességének szintetizált értékelése és az ezen az alapon történő rayonizálás. Az "elsődleges mutatók" súlyozott ball-értékeinek a természeti környezet egyes elemei szerinti összegezésével megkaphatjuk a természeti feltételek egyes fajtáinak kedvezőségi fokát szintetizált érték formájában. Az összes súlyozott ball-összeg összeadásával megkapjuk a természeti viszonyok összességének közös szintetikus értékét. Ezt az értéket minden egyes területi egységre kiszámítjuk, s ennek alapján végezzük el a rayonizálást. A körzetek ball-nagyságokban kifejezett kategóriáinak megállapításához az összesített körzeti értékek legnagyobb és legkisebb értéke közötti különbséget osztjuk 5-tel /a ball-skála fokszámával/ és az így kapott értéknagyság jelenti a kategória-határt. A vizsgált területen a legkisebb összesített ball-érték 30, a legnagyobb 60 volt. $60 - 30 = 30 : 5 = 6$. Vagyis a rayonizálás kategória skálája: kevesebb mint 36; 36 - 42; 42 - 48; 48 - 54; több mint 54 összesített ball. A térképesen is ábrázolt zónákat a szerző következőképpen nevezi: A természeti viszonyok értékelése a népesség életére gyakorolt hatásának kedvezőségi foka szerint = 1. legkedvezőbb, 2. teljesen kedvező, 3. közepesen kedvező, 4. viszonylag kedvező, 5. legkevésbé kedvező. Az így szerkesztett kartogram-térképet ki lehet egészíteni néhány fontos egyéb mutatóval is, pl. fel lehet tüntetni az édesvízzel rosszul ellátott területeket, az üdülésre különösen alkalmas területeket; a terület sajátosságát meghatározó legfontosabb izotermákat. Sőt, mód van arra is, hogy komplex ábrázolással a térképen feltüntessük a Poksisevszkij által javasolt mutatók különbségét is.

A város földrajzi tematikájú munkák közül sok érdekes adatot tartalmaz Moszkváról N.F. JEVSTRATOV és Sz.M. MATVEJEV közös tanulmány az "Izv.AN" 1967. 5. számában: "Moszkva távlati fejlesztése és rekonstrukciója". A cikkből megismerhetjük Moszkva városfejlődésének rövid történetét a XIX. századtól napjainkig. A szocialista időszak alatti fejlődést az 1953-ban elfogadott első általános fejlesztési terv irányelvei szabták meg. 1959-re /utolsó népszámlálás/ Moszkva elérte a tervben jelzett 5 milliós lélekszámot. Az építkezések túllépték a város közigazgatási határait, helyenkint az 1935-ben tervezett határt is. Ezért 1960-ban az Orosz Föderatív Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának elnöksége kijelölte a város új közigazgatási határait, mely ma külső autószertráda körvonalával esik egybe. Ezzel a város területe 87.500 hektárra növekedett s a hozzácsatolt településekkel a népességszám is 1 millióval lett nagyobb. Szükségessé vált az új körülményeket figyelombevevő és a következő időszak fejlesztését megszabó második általános terv kidolgozása.

A Szovjetunió Minisztortanácsa 1966-ban fogadta el "Moszkva általános fejlesztési tervének technikai-gazdasági alapjait, melyek az új terv kidolgozásához adják az irányelveket.

Moszkva fejlesztésénél figyelembe veszik, hogy a város a Szovjetunió legjelentősebb gazdasági és közgazdasági központja, kiemelkedő nemzetközi és történelmi-torradalmi jelentősége van, és egyben a legnagyobb tudományos és kulturcentrum is. A legfontosabb feladatnak tekinti a népesség életkörülményeinek javítását, a szolgáltatások fokozását. Ezen belül is elsődleges feladat, hogy minden család önálló, minden kényelemmel ellátott lakáshoz jusson.

A fejlesztési terv néhány jellemző célkitűzése a tanulmány gondolatmenetének sorrendjében:

Egyik legnagyobb probléma a város növekedésének szabályozása. Jelenleg Moszkva lakossága eléri a 6,5 milliót. Az előirányzat szerint a lakosság száma távlatban sem haladhatja meg a 6,6 - 6,8 milliót, beleértve 3-400 ezer ideiglenes lakost is. Ezt úgy kívánják elérni, hogy új üzemek, tudományos és oktatási intézmények létesítését megtiltják mind a város területén, mind az azt övező parkosított erdősávban. A jelenlegi üzemek termelésüket csak a mai munkáslétszám megváltoztatása nélkül tervezhetik. Minden olyan tudományos és felsőfoku oktatási intézményt, mely nincsen kapcsolatban Moszkva termelési profiljával, kitelepitenek Moszkvából /de természetesen ez csak a termeléssel kapcsolatban álló intézményekre vonatkozik/. Moszkva iparának profilját a nagy szakképzettséget kívánó iparágak határozzák meg. Új termelőüzemek létesítésére, vagy régiók bővítésére csak azokban az ágazatokban adnak engedélyt, melyek a népesség ellátását szolgálják. Ezek addig a mértékig fejleszthetők, míg a város lakosságának szükségletei teljesen nincsenek kielégítve. A felsőfoku tanintézményekben tanuló nappali hallgatók számát nem szabad tovább növelni. Ugyanakkor új intézmények alakulnak majd nemzetközi jelleggel.

Moszkva alaprajza sugaras-körkörös elrendezésű, melyen belül jól kirajzolódik a város központja és a csillagalaku településrendszer a fő sugárutak mentén /Moszkva alaprajza nagy vonásaiban hasonlít Budapestéhez, a központból kiinduló körcikkekét sugárutak választják el egymástól és a központot párhuzamos körutak övezik. - Szerk./ A tervezet élesen elkülönülő funkcionális zónákat kíván létrehozni és a területet komplex városkörzetre kívánja felosztani, melyek alsóbbfoku egységekből, lakóközrzetekből, üzemi területből és parkosított közterületekből tevődnek össze. A lakóközrzetek lélekszámát 30-70 ezerre tervezik. 1 ha laksűrűsége el kell, hogy érje a 250-320 főt, ez csak úgy lehetséges, ha a lakóházak 9-12 emeleteseek, esetenként 16 vagy ennél is magasabbak lesznek. A szolgáltatásokat lépcsőzetesen kívánják megoldani úgy, hogy a napi szükségleteket kielégítő szolgáltatások igénybevételéhez ne kelljen távolabbra menni a lakástól, mint

350-500 m, a ritkábban igénybevett szolgáltatások helye a lakástól 1200-1500 m. távolságban is lehet. A lakókörzeti bölcsődék és ovodák férőhelyeinek száma azonos kell, hogy legyen a 7 éven aluli gyermekek számával, a napközi férőhelyeknél az iskolás kora gyermekek számának 70%-ával kell számolni. A középiskolákban hely kell, hogy jusson minden iskolás kora gyermeknek. 1971-től az összes iskolákban egy váltásban fog folyni a tanítás és az iskolák 10 osztályosak lesznek. Az üzlethálózatot kétszeresére kívánják bővíteni s a városi közlekedés fejlesztésével, valamint a munkahelyek helyesebb területi elosztásával meg kívánják könnyíteni a munkabajárást. Az utolsó 10 évben 3 millió moszkvai, vagyis a város lakosságának fele költözött új lakásba. Ennek ellenére a lakásprobléma nem megoldott, az 1 főre jutó átlagos lakterület 9 m². Ezt távlatban 12-15m²-re kell növelni, ami a családra jutó lakószobák számának növelését jelenti.

A pihenésre fordítható szabadidő távlatban a kétszeresére fog növekedni. Ennek megfelelően gondoskodni kívánnak a rövidebb és hosszabb idejű, állandó lakhelytől távoli pihenésről. A moszkvakörnyéki kirándulóhelyek befogadóképességét 4 millióra kívánják növelni, az itt elhelyezkedő üdülők; sport és turistatelepek férőhelyszáma 350.000 lesz /ma 50.000/. Az iskoláskoron aluli gyermekek számára nyaraló-hálózatot, az iskolásoknak uttörő-táborokat létesítenek úgy, hogy ezekben a nyári időszakban 2 havi időtartamra elhelyezhető legyen minden iskoláskoron aluli gyermek és az iskolások 70%-a.

Moszkva települési problémái csak a Moszkvai körzet települési problémáival együttesen oldhatók meg. Ennek a hatalmas tervezetnek, melynek még csak a technikai-gazdasági alapelveit dolgozták ki, kimunkálása sok más tudományág mellett nem kis feladatot ró a moszkvai geográfusokra sem.

Elméleti-módszertani tanulmányt írtak a városföldrajz témaköréből N.I. BLAZSKO és B.L. GURJEVICS az "Izv. AN" 1967.6. számában. Tanulmányuk címe: "A városi települések rendszereinek szerkezeti-matematikai analíziséről". A városi települések rendszerére jellemző a területközösség, az oszthatatlan városképző alap /termelési-területi komplexus/ és a társadalmi-történelmi viszonyok azonossága. A városi települések rendszerei hierarchikus felépítettségűek. A lépcsőzet legmagasabb fán áll a Szovjetunió összes városi településeinek rendszere, majd a nagy területi köztársaságok és gazdasági nagykörzetek városrendszerei következnek, ezeken belül található a körzeten belüli termelési-területi komplexusok rendszerei, a helyi komplexusok rendszerei, stb. A rendszerek elemi alkotórészei a városok, városias telepek és nem-mezőgazdasági funkcióju falusi települések. A rendszer szerkezetének vizsgálatához legelőször is tipizálni kell annak településeit, megállapítva azok fejlettségi fokozatát és kombinációjuk jellegét.

A városi településeket logcélszerűbb a területi munkamegosztásban elfoglalt helyük szerint osztályozni. A fejlettségi fokozatok számát az adott terület logfejlettebb városához mérten lehet megállapítani. A Szovjetunió egészére lo fejlettségi fokozatot állapítottak meg. A fejlettségi fokozatok a település speciális funkcionális szerkezeti kialakulásának egyes fazisait jelentik. Nem törvényszerű, hogy az alsóbbfokú rendszerekben minden fejlettségi fokozatu települést megtalálunk. Amely fejlettségi fokozatnak a rendszer egyetlen települése sem felel meg, azt a fokozatot "üres" vagy "nulla" fokozatnak nevezzük. Az alsóbbfokú rendszerekben az utolsó fejlettségi fokozatok rendszerint "nulla fokozatok", a helyi rendszerekben ezen felül gyakori egyéb fokozatok hiánya is. A rendszeren belül mindegyik fokozatot ki lehet fejezni mennyiségi mutatóval, az adott fejlettségi fokozatba tartozó települések átlagos lélekszámával. Az így nyert számoknak a viszonya láncolatot alkot, mely a rendszerhez tartozó városi települések "hierarchiáját" mutatja. A különböző rendszerekben az azonos fokozathoz tartozó települések átlagos lélekszáma eltérő lehet. Ha a rendszer városi településeinek városképző alapja azonos /egy ágazat/, egy egyszerű ágazati láncolat jön létre, amely, a szerző példájában így néz ki: 4:14:16:34:0:360:0:700:0:0 /a Donyec medence egyik alrendszere/. Sokkal gyakoribb azonban, hogy a rendszer településeinek nem egyöntetű a városképző alapja, hanem különféle népgazdasági ágak hatására fejlődnek. Ilyenkor az alsóbb fejlettségi fokozatoknál nem olvadnak egybe az erősen specializált alapon kialakuló települések, a láncolat szétágazik. Ilyen pl. a Feketetenger melléki körzetben, ahol az alacsonyabb fejlettségi fokú városi települések funkciójuk szerint tengeri kikötőkre, vasuti megállóhelyekre, mezőgazdasági településekre és gyógyhelyekre oszlanak:

$$\begin{array}{r}
 7:15:50:0 \\
 8:27:30:0 \rightarrow :100:150:190:670:0:0 \\
 6:12:0:0 \rightarrow :0 : 0 \\
 3:10:18:50 : 0 : 0
 \end{array}$$

Összefoglalva az előbbieket a városi települések rendszereit a következő paraméterekkel lehet jellemezni: a városi települések fejlettségi fokozatainak száma a rendszerben; a "nulla" fokozatok száma és helyei a rendszeren belül; a településláncolat szétágazódásának foka; az adott rendszerhez tartozó alrendszerek száma és jellege. Ezeket a paramétereket szerkezeti-matematikai módszerrel lehet elemezni. A szükséges mátrix-forma szerkesztését mutatja be továbbiakban a tanulmány. A mátrix a fejlettségi fokozatok számának megfelelően tíz oszlopból áll, a sorok száma a vizsgált terület alrendszereinek számától függ.

x/ a számok az átlagos lélekszámot jelentik 1000 főben

M. Ja. GOHBERG cikke: "A városi települések nagysága az olajtermelő körzetekben" /"Izv.VGO" 1967. 6.sz.7
Funkcionális alaptól kiindulva elemzi az olajtermelő körzetek városainak lélekszámát, kijelöli az egyes termelési kombinációk jellemző nagyságtípusait, stb. Metodikailag újat nem ad.

A falusi települések tárgyköréből ismertetésre érdemes írás az 1967. évi folyóiratszámokban nem jelent meg. Két tanulmány a falusias települések tipizálásával foglalkozik. A tipuskijelölés kritériumai és a kijelölt típusok ismeretese a magyar geográfusok a magyar geográfusok előtt, a cikkeknek regionális felmérő jelentőségük van: "A Csernovici terület falusias településeinek típusai" - "Izv.VGO" 1967. 3.sz. és A.M.LOLA: "A Kubany-Sztavropoli síkság falusi települései távlati típusainak kialakulása" - "Vesztnyik MU" 1967. 6.sz.

D.N.LUHMANOV az "Izv.VGO" 1967. 2. számában megjelent cikkének címe: "A nem-városi népesség elhelyezkedésének változása Észak-Kazahsztánban 1959-1963 között". Az azelőtt "Szüzföldek"-nek nevezett körzet mezőgazdasági meghódítása 1953.1959-ig tartott. Mintegy 18 millió ha került felszántásra. 1959-től a mezőgazdasági üzemek újjászerveződtek. A szovhozok jelenlegi száma 740 /ebből új kb. 600/, ezek művelik a szántóterület 91%-át, a többin 95 kolhoz osztozik. A bevándorlás és a belső migráció megváltoztatta a terület népességi és települési képét. Ezeket a változásokat elemzi a szerző a települések jellege és sűrűsége, a népsűrűség, a települések városiasodásának foka, funkciójuk, a demográfiai mutatók sajátosságai, a belső migráció foka és iránya, a foglalkoztatottság foka és módozatai és néhány egyéb jellemző mutató alapján.

A Szovjetunió geográfusai is figyelmet kezdenek fordítani a belső és külső i d e g e n f o r g a l o m - m a l kapcsolatos kérdésekre. Az "Izv.AN" 1967. 5. számában V.Sz.PREOBRAZSENSZKIJ és N.P.SELOMOV az üdülés céljait szolgáló belső idegenforgalom problematikáját tárgyalják "A természeti adottságok üdülési és turisztikai célokra történő hasznosításának kérdései" c. tanulmányukban. A tanulmány tárgya az üdültetés társadalmi-gazdasági vonatkozásainak földrajzi problematikája. Mivel a kommunizmus építésének jelenlegi szakaszában a létfontosságú szükségletek kielégítése már nem okoz gondot a szovjet népgazdaságnak, előtérbe kerülnek az eddig másodlagosnak minősített kérdések, közöttük a népesség pihezésének megszervezése. A csökkentett munkaidővel növekszik az erre fordítható szabadidő, ezzel fokozódik az egészséges emberek igénye az üdülésre, utazásra.

A forradalom előtti Oroszországban mindössze 60 üdülő-szanatórium működött 3000 férőhellyel. A szovjet időszakban, bár az egyenesvonalu fejlődést a II. világháboru megszakította, ezek száma jelentősen nőtt s a háboru utáni

időszakban az utókezelésre szoruló betegek szanatóriumszerű üdültetésén kívül egyre nagyobb figyelmet fordítottak az egészséges emberek üdülési lehetőségeinek megszervezésére is. 1965-ben 2175 szanatórium és üdülő állt a lakosság rendelkezésére 394.000 férőhellyel, ami 8,310.000 szovjet állampolgár üdülését tette lehetővé. 1966-ban összesen 12 millió felnőtt és 6 millió gyermek ill. fiatalok szervezett üdülését bonyolították le, 4 millióan vettek részt a szervezett belső turisztaforgalomban s a nagyvárosok lakosságának 15-30%-a kereste fel munkaszüneti napokon a városkörnyéki kirándulóhelyeket. Számukra ezek a számok igen nagyok, de a Szovjetunió népességéhez viszonyítva eddig a lakosságnak csak kisebb hányadát voltak képesek kielégíteni. Az életszínvonal növekedése, a városi élet zsúfoltsága s bizonyos mértékig egészségtelensége, az 5 napos munkahétre való fokozatos áttérés, az emberek fokozódó igénye a lakóhelyüktől különböző vidékek megismerésére, mely igény egyre jobban növekszik a falusi lakosság körében is az üdültetés és turisztika terén új feladatokra ró a szovjet államra. Az üdültetés 1980-2000-re szóló távlati terveinek kidolgozásához az előmunkálatokat már most meg kell kezdeni. Fel kell állítani az üdültetési területi mérlegeket, melyeknek tartalmazniuk kell az igényeket az üdültetés fajtái, időtartama, ezeken belül a korcsoportok és társadalmi rétegek szerint, másrésztől fel kell mérnie az üdültetésre alkalmas területeket az üdülés fajtái szerint.

Szerzők megkülönböztetik a gyógyhelyi pihenést /orvosi felügyelet mellett, u.n. üdülő-szanatóriumokban/, az üdülést és a turisztikát. Az üdülés időtartamát tekintve rövid /hétvégi vagy háromnapos/ és hosszúidejű /szabadságidő alatti/ üdülésről beszélnek, melynek van nyári és téli változata. A szerzők egyikének számítása szerint 2000-re minimálisan 60 millió ember lakóhelyen kívüli pihenéséről kell gondoskodni, nem számítva ide a hálókörnyék igénybevételével nem járó egynapos kirándulásokat. Ez az előzetes adat növekedni fog, mert a számításoknál még nem vették figyelembe a munkahét rövidülését és a szabadságidő növekedését.

Elsődleges problémaként tárgyalják a terület-szükségletet, ebbe nemcsak az üdülést szolgáló építmények terület-szükséglete tartozik, hanem az a jóval nagyobb terület-igény is, melyet a lakóépületen kívül töltött idő parkok, védett erdőrészek, strandok stb. formájában vet fel. Ezeknek számítások szerint az ország területének 1%-át kell elfoglalniuk. A Szovjetunió bővelkedik a magaslati, vízparti, erdei üdülésre alkalmas területekben, sok a természeti és kulturális látnivaló, jelentős az egész évi üzemeltetésre alkalmas éghajlatu terület. Lehetőség van a legváltozatosabb igények kielégítésére, beleértve a gyermekek és idős korosztályok igényeit is. Ennek ellenére a fő üdülőkörzetek mindmáig azok maradtak, amelyek a betegek utókezelését szolgáló üdültetési formánál a múltban kialakultak: a Krim, a Feketetengeri partvidék és a Kaukázus

gyógyforrásainak fürdőhelyei. Feltétlenül szükséges új minden szempontból megfelelő területek üdülőkörzettekké való kiépítése Közép-Ázsiában, Szibériában, a Távolveleten.

Az üdültető szolgáltatás népgazdasági ágazattá történő fejlesztésének szükségessége kétségtelen. Bizonyos mértékig már tapasztalható ilyen irányú fejlődés, de még hiányzik az új ágazat anyagi-technikai bázisa. A bázis kialakításának előfeltétele az üdülőterületek kijelölése. Ezen a téren az üdültető-szolgáltatási ágazat versenytársa lesz a mezőgazdaságnak és erdőgazdaságnak a területhasznosításban. Második fontos tényező a "másodlagos lakóterület" biztosítása, mely a lakóépítkezések megfelelő hányadát olyan lakóépületek felépítésére fordítja, melyekben a "lakó" az évnek csak rövidobbszabb idejét tölti, állandó lakóterülete másutt van. Harmadik tényező az üdültetés céljait szolgáló területek jogi szabályozása. Mivel ezek a területek a települések határain kívül esnek és több település érdekeit együttesen érintik, fejlesztésük egyik települési egység terveiben sem szerepel. Jónak tartják azt az új formát, mely u.n. "nemzeti parkok" létesítésével oldja meg a természetvédelmet. Ezek egyúttal üdülőterületül is szolgálhatnak, ezek területén megoldható lenne az egységes irányítás és üzemeltetés kérdése. Létesítésüben az üdültető-szolgáltatás, mint ágazat az egyik legérdekesebb.

Külön tanulmányozást igényel az üdülőkörzettek települési problematikája. Az üdültető körzettek településeinek olyan speciális településekké kell válniuk, melyek népesség-száma az év folyamán változik s egyedi összetétele cserélődik. Megoldást kíván állandó lakosságuk problémája is, ezt kezdetben az üdülőszolgáltatás adta munkalehetőség vonzza a településre. Növekedése ipartelepítésre teszi alkalmassá a települést, olyan iparüzemek létesülnek, melyek már nem kapcsolódnak az üdültető funkcióhoz, városiasodást, az üdültetés céljával ellentétes jelenségek kialakulását eredményezi. Ezeknek az ellentmondásoknak feloldása nélkülözhetetlen. Vagyis ki kell munkálni az üdültető szolgáltatás és egyéb népgazdasági ágazatok optimális összehangolását az adott területen, olyan együttműködését, melyben a népgazdasági specializációt s a települések városképző tényezőjét az üdültetés jelenti.

Az üdülés és turisztika a kommunizmust építő társadalomban a népesség igényei között megfelelő sullyal kell hogy szerepeljen. Kielégítésére a természeti-társadalmi-gazdasági adottságok lehetőséget adnak. A Szovjetunió és más országok megismerése növeli a szovjet nép kulturáját, elmélyíti a népek barátságát. Az üdüléssel és turisztikával töltött szabadidő növeli a munkatermelékenységét, védi az egészséget és szebbé teszi az emberek életét.

M.A. ANANYEV a nemzetközi idegenforgalom kérdéseit foglalja össze "Változások a nemzetközi idegenforgalom fejlődésében és földrajzában" c. munkájában az "Izv. AN" 1967. 2. számának hasábjain. Az időszakai népegyezménynek ez az ősi formája a XX. sz. közepétől kezdődően egyre inkább tömegjellegűvé válik. Oka egyrészt a nemzetközi munkanegosztás fejlődése, másrészt a technikai forradalomnak közlekedésben elért eredményei. Az idegenforgalom növekedését elősegítő tényezők között említi a nyugati országok munkásosztályának elért gazdasági eredményeit /hosszabb fizetett szabadságidő, bizonyos rétegek nagyobb jövedelme/, a valutakivitel megkönnyítése /a szigorítás időszakos csak egyes országok esetében, ez az általános tendenciát nem érinti/, a határátlépés formalitásainak leegyszerűsítése, a Föld népességszámának növekedése, a szocialista országok bekapcsolódása a nemzetközi idegenforgalomba.

A nemzetközi idegenforgalom jelenségeinek vizsgálata jelentős mértékben földrajzi feladat.

Szerző tanulmányában az 1964 évi adatok alapján áttekintést ad a világ idegenforgalmáról világrészenként, ezen belül a kapitalista és szocialista szektor megkülönböztetésével. Megállapítja, hogy a nemzetközi idegenforgalom mind a kiutazók, mind a beutazók számát tekintve két területen koncentrálódik a jelenben: Európában és Észak-Amerikában. A fejlődés tendenciája arra mutat, hogy a koncentráció területébe hamarosan bekapcsolódik Ázsia és különösen a Közel-Kelet.

Az alábbiakban közöljük a tanulmány néhány összefoglaló táblázatát:

A VILÁG IDEGENFORGALMA

R é g i ó	beutazók 1000 fő		az összes beutazók %-ában	
	1950	1964	1950	1964
Európa	16,9	79,1	66,8	74,3
Észak-Amerika /USA, Kanada/	6,2	18,1	24,5	17,0
Latin-Amerika	1,3	3,3	5,1	3,1
Afrika	0,5	1,6	2,0	1,5
Ázsia, Ausztrália, Oceánia	0,4	4,3	1,6	4,1
ebből: Közel-Kelet	0,2	2,3	0,8	2,2
összesen	25,3	106,4	100,0	100,0

AZ EURÓPAI KAPITALISTA ORSZÁGOK RÉSZVÉTELE AZ IDEGENFORGALOMBAN
1964-ben

országok és országcsop- portok	kiutazók millió fő		beutazók		kiutazók	beutazók
	össz.	ebből kap. ország- gokba	össz.	ebből kap. ország- gokból	1000 fő	lakosra

I. A kiutazás meghaladja a beutazást

NSzK	9,0	8,4	6,1	5,8	160	108
Skandináv orsz.	3,0	2,5	1,8	1,4	186	112
Nagybritannia	5,0	4,3	2,5	1,2	94	46
Benelux	3,0	2,5	2,5	2,2	42	119
összesen	20,0	17,7	12,9	10,6	135	87

II. A beutazás meghaladja a kiutazást

Olaszország	2,5	2,0	10,5	9,0	48	200
Spanyolország	3,8	3,6	14,0	12,8	120	440
Görögország	0,2	0,2	0,7	0,5	24	82
Portugália	0,2	0,1	1,0	0,8	22	110
összesen	6,7	5,9	26,2	23,1	66	258

III. A beutazók vannak többségben, de
jelentős a kiutazók száma is

Franciaország	8,5	8,0	10,5	9,7	175	216
Ausztria	2,0	1,5	6,2	5,8	285	860
Svájc	2,0	1,7	5,8	5,4	330	906
összesen	12,5	11,2	22,5	20,9	202	365

AZ EURÓPAI SZOC.ORSZÁGOK IDEGENFORGALMA 1964-ben /SZU-nélkül/

	kiutazók		beutazók		kiutazók	beutazók
	össz.	ebből szoc. ország- gokba	össz.	ebből szoc. ország- gokból	1000 fő	lakosra

Albánia						
Bulgária	0,25	0,20	0,80	0,30	31	97
NDK	1,40	1,35	0,70	0,65	82	40
Magyarország	1,60	1,50	1,30	1,20	160	130
Lengyelország	1,20	1,10	0,82	0,75	38	25
Románia	0,25	0,22	0,20	0,15	13	11
Csehszlovákia	2,10	1,95	2,20	0,25	148	264
Jugoszlávia	0,70	0,15	2,20	0,25	36	110

1964-ben az USA-ba beutazók száma 6,8 millió, a kiutazóké 14 millió, Kanadában 11,3 millió illetve 6 millió fő volt. A Szovjetunió 1-1 millió fővel vett részt a világ idegenforgalmában.

Szerző röviden összefoglalja az idegenforgalom gazdasági jelentőségét. Adatokkal szolgál az egyes országoknak az idegenforgalomból származó jövedelmeiről illetve az idegenforgalomra fordított kiadásairól /kiutazók által kivitt valuta/. Az "idegenforgalmi ipar" több országban önálló ágazattá fejlődik. Ezekben az országokban az idegenforgalmat ellátó népeesség már a keresők mintegy 5%-át adja. Az egyéb adottságokkal nem rendelkező területek, országrészek, körzetek gazdasági fejlődését az idegenforgalom nagymértékben fellendítheti. A világexportban az idegenforgalomból származó jövedelem már eléri a 7%-ot és erőteljes növekedése várható.

Külön kérdés csoportként foglalkozik azzal, hogy az idegenforgalom fejlődése a gazdaság mely ágazatainak fejlesztését kívánja meg, milyen a hatása az idegenforgalmi intézmény- és ellátóhálózat alakulására, miként befolyásolja a munkaerőfoglalkoztatottság fokát és összetételét. A földrajzi vizsgálatot igénylő problémákat két nagy csoportba sorolja:

1./ Magával az "idegenforgalmi iparral" kapcsolatos problémák: az ország idegenforgalmi körzetesítése, az idegenforgalmi körzetek területrendezési problémáinak megoldása, az idegenforgalommal kapcsolatos népgazdasági és kulturális ágazatok problémáinak megoldása, megfelelő kéaderképzés és elosztás.

2./ A nemzetközi idegenforgalom mértékének és ütemének programozása: a turistaszegzon bővítése, az idegenforgalom klasszifikációja /az utazás időtartama, célja, résztvevői szerint/ s ezen belül a tudományos jellegű idegenforgalom kérdése, különöse tekintettel a nemzetközi konferenciákra, kongresszusokra.

Szerző ismerteti, hogy néhány országban már megkezdődött az idegenforgalom mélyreható és tudományos analízise. Többek között kiemeli az 1966 évi budapesti idegenforgalmi kollokviumot, mint jó kezdeményezést és követendő példát.

X X X

Az ipar földrajz témakörével a jubileumi résznél már említett cikkeken kívül még két tanulmány foglalkozik.

Bár Sz.P.MOSZKALKOV tanulmánya példaként külföldi ország anyagát dolgozza fel: "Az ipar területi koncentrációja és annak mérése /Lengyelország példáján/", mondani-valójának elvi része általános iparföldrajzi jelentőségű. /"Vesztnyik MU" 1967. 2.sz./

A II. világháború utáni iparosítás földrajzi vonatkozásban két ellentétes tendenciát eredményezett: az ipari termelés dekoncentrációját és koncentrációját. Ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy adott területen adott időszakban melyik az uralkodó, objektíve és pontosan jellemezni kell a változásokat. A koncentráció mérésére legelterjedtebbek Florence és Lorence együtthatói. Szerző értékeli a két említett módszer előnyeit és hányosságait, majd ismerteti saját módszerét, melynél arra törekedett, hogy az ipari termelés területi megoszlásának valódi képét minél pontosabban tükrözze. Lényegében Florence elveiből indul ki, de Florence $k = \xi / A \cdot B /$ képletét, melynél $A =$ ipari foglalkoztatottság /vagy egyéb mutató/ és $B =$ az adott terület az ország területének %-ában, $k' = \xi / A : B /$ -re változtatja. Az így nyert együttható pontosabb Florence-énél, változásai mindig pozitív értékeket adnak, míg Florence-nél a dekoncentrált ipar negatív nagyságokban jelentkezik és gyakorlatilag megkülönböztethetetlen attól az állapottól, amikor nincs jelen ipari termelés a területen. Mind Florence, mind pedig a szerző együtthatója az iparnak nem abszolút koncentráltóságát mutatja, hanem az országos átlaghoz viszonyított mértékét. Az abszolút értékek időbeli változásának tanulmányozásához kiegészítő együttható alkalmazására van szükség. Ez a koncentráció országos átlagos szintjének változását mutatja a vizsgált időszakra.

Minthogy a koncentrációs együttható nagysága a vizsgált terület taxonomiai egységeinek nagyságától függ, ezek kiválasztása igen nagy gondot igényel. Szerző a lengyel ipar területi koncentrációjának vizsgálatánál legcélszerűbbnek a járási /powiat/ egységeket tartotta, úgy hogy a járási jogú városok adatait összevonta a megfelelő járás adataival. A területi koncentráció fokának vizsgálatán túlmenően a népességre vonatkoztatva is vizsgálta a koncentrációt.

Vizsgálatainak Lengyelországra vonatkozó konkrét eredményeit ismertetve szerző az ipar koncentrációjának fokát iparáganként, ágazatonként, település-nagyságcsoporthoz szerinti bontásban az ország egészére és járásaira mutatja be. Járási bontású kartogramot mellékel "Lengyelország iparának viszonylagos koncentrációja 1960-ban" elnevezéssel, mely a koncentráció együtthatóit a népességre vonatkoztatva / $k = A : C$ / és a területre vonatkoztatva / $k = A \cdot B$ / is tartalmazza.

G.I. LJUDOGORSZKIJ, R.P. KARPUNOV, A.I. ALEXANDROVA, V.Sz. SZIDOROVA és A.B. TURKIN az "Izv. AN" 1967. 2. számában részletes gazdaságossági számításokon alapuló elemzéssel bizonyítják, hogy a középázsiai új vasérclelőhelyek kiaknázására épülő kohászati bázis megteremtésével Közép-Ázsia növekvő nyersvas és acélszükségletét gazdaságosabban lehetne kielégíteni, mint a Szibériából tervezett távolsági szállítással. Tanulmányuk címe: "A középázsiai vaskohászat fejlődésének perspektívái a helyi és a dél-kazahsztani vasérclelőhelyek bázisán".

A mezőgazdasági földrajzban I.K. IVANOV "Termelési-területi kombinációk /komplexusok/ a mezőgazdaságban" /Vesznyik MU" 1967. 1.sz./ c. tanulmányával folytatta ezt a cikksorozatot, melyben a tudományos-technikai forradalom elért eredményeire támaszkodva a mezőgazdasági termelés ipari jellegű átalakulását mutatja be. Azt kívánja bizonyítani, hogy a termelési-területi komplexus, mely az iparföldrajzban már teljesen elfogadott fogalom, a mezőgazdaságnak is lehet új szervezési formája. A legutóbbi időig a mezőgazdaság területi szervezési formájaként csak a specializációt ismerték el. Véleménye szerint azonban az nem az az egyetlen forma, mely lehetőséget ad a tudomány és technika eredményeinek sokoldalú hasznosítására. Eppen úgy mint az iparban, a mezőgazdaságban is lehetnek a termelés szervezésének a formái:

a koncentráció, mely feltétlenül a termelés területi elhelyezkedésének megváltoztatásával jár együtt,

a kombináció, melynek a mezőgazdaságban két válfaja van: a./ a különfajta mezőgazdasági ágazatok kombinálása és b./ a mezőgazdasági üzeneknek iparvállalatokkal történő kombinálása. Utóbbi történhet üzenen belül és üzenek között. A kombinációs lánc a növénytermeléssel kezdődik, a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparüzemekkel folytatódik, melyek melléktermékeire és hulladékaira ismét mezőgazdasági termelő-ágazatok épülnek. Sajátos formája a kombinációnak a munkaerő szezonális hasznosítására épülő mezőgazdasági-ipari üzenek együttese;

a kooperáció, mely a mezőgazdaságban sajátos formát ölt, nem a termék bontlik alkatrészeire, hanem a termelés technológiai folyamata oszlik meg az üzenek között;

a specializáció, mely nemcsak a társadalmi termelés szervezésének formája, hanem a földrajzi munkamegosztás formája is. Specializáció nemcsak a körzetek vonatkozásában lehetséges, hanem körzeten belül az egyes üzenek között is. Ennek ellenére még a közelmúltban is a sok-ágazatú gazdaságok fejlesztésének propagandája folyt, erre épültek a népgazdasági tervek, holott az ilyen üzenek nem képesek magas hatásfokkal hasznosítani a helyi természeti és gazdasági adottságokat.

Megállapítja, hogy a jelen időszak átmenetet képez az egyes termékek területi elhelyezkedésének tervezéséről a körzeti mezőgazdasági termelési komplexusok tervezésére. Ezért a mezőgazdasági földrajz fő kutatási módszere is a termelési-területi kombinációk analízise kell hogy legyen. Ezzel a módszerrel behatóan lehet tanulmányozni a technológiai és termelési kapcsolatokat. Azonban ez a módszer nem helyettesíti csak kiegészíti a mezőgazdasági rayonizálás módszerét s a két módszer együttes alkalmazása vezethet csak a kívánt eredményre.

G. Ja. NYESZMEJANOVA cikkének címe: "Földrajzi különbségek a gabonafélék termésátlagának dinamikájában a Központi csernozjom körzet területén a kapitalizmus fejlődésének időszakában." /Vesztnyik MU" 1967. 2. sz./ A mezőgazdasági termelés intenzitásának növekedése állandó folyamat, de üteme területenként változik, minthogy az ehhez szükséges kedvező feltételek hol az egyik, hol a másik területen erősödnek. Az intenzitás növekedése elsősorban a termésátlagok növekedésében mutatkozik meg, ezért fontos megfigyelni, miként változik a termésátlagok területi elrendeződése, milyen a termésátlagok növekedésének üteme az egyes természeti tájakban. V. I. Obuhov az európai Oroszország területéről több ilyen munkát adott közre az 1883-1915 évekre vonatkozóan, de területi egységekként igen nagy - megyéni nagyságu - területeket választott. A cikk szerzője és munkatársai Obuhov módszerét alkalmazva járási részletességgel végezték el számításaikat ugyanerre az időszakra kb. a mai Központi gazdasági körzet területén. Alkalmazott módszerük a következő:

Minthogy a kérdés az, miképpen növekszik a terméshozam a mezőgazdasági termelés fejlődése következtében, ki kell küszöbölni azokat a véletlen /elsősorban meteorológiai/ hatásokat, melyek az egyes években a terméshozam alakulására csak időlegesen hatnak. Ehhez a 33 éves időornak a legkisebb négyzet módszerével történő kiegyenlítését használták. Az elméleti terméshozam kiszámításához alkalmazott formulájuk:

$$\frac{y_t}{t} = a + bt,$$

ahol $\frac{y_t}{t}$ = elméleti terméshozam, a paraméter = a kezdő terméshozam, b paraméter = a terméshozam évi abszolút növekedése. Az a és b paraméterek két egyenletrendszerből származnak:

$$\begin{aligned} a + b \xi t &= y \\ a t + b \xi t^2 &= \xi ty \end{aligned}$$

ahol y = tényleges terméshozam, t = az év sorozatszama.

Szerző a számítások konkrét eredményeit táblázatokban ismerteti s az elméleti terméshozamokról az 1883-as és 1915-ös évekre kartogramot szerkesztett. Ugyancsak kartogramon mutatja be a két időszak közötti elméleti terméshozam változásait. A változások okait szövegben ismerteti.

A fentiekén kívül még 5 cikk tartozik a mezőgazdasági földrajz tárgykörébe. Módszertanilag újat nem nyújtanak, egy-egy többször tárgyalt témának helyi vonatkozásait tárják fel:

P. N. LEBEGYEV: "A mezőgazdasági földhasznosítás tanulmányozásának tapasztalatai az északi erdős-sztyeppen" - "Vesztnyik MU" 1967. 3. sz.;

O.E.BUHGOJC: "A Káspi-alföld legeltető állat-
tenyésztése" - "Vesztnyik MU" 1967. 4.sz.;

O.N.SUBNYIKOVA: "Jakutföld vadállománya és
annak hasznosítása" - "Izv.AN" 1967. 3.sz.;

A.G.LJULLIN: "Az Onyoga tó, mint a halászat
objektuma" - "Vesztnyik LU 1967. 4. sz."

A közlekedés földrajzi tanulmányok mindegyike a közlekedés és szállítás általuk felvetett problémáit a gazdálkodás egészének tükrében vizsgálja.

"A Transzkaukázusi vasutvonal problémájának földrajzi aspektusai" címmel R.I.KVERENCILADZE az "Izv.AN" 1967. 4. számában arról értekezik, hogy szükséges-e és gazdaságilag kifizetődő-e a Kaukázuson túl és az Észak Kaukázus s ezen keresztül az európai területek vasuti összeköttetésének kiépítése a Nagy Kaukázus valamelyik hágóján keresztül. Ezt az u.n. Transzkaukázusi vasutvonalat már a múlt század óta tervezik megépíteni, de megvalósítása mindmáig elmaradt. Esméje azonban él és a tervezetekben itt-ott uja és újra felbukkan.

Szerzőnek az a véleménye, hogy ennek a vasutvonalnak a megépítésére a belátható távlati időszakon belül nem lesz szükség. A II. világháborúig a Kaukázuson túli az ország északi részével a Káspimelléki vasutvonal kötötte össze, mely nem tudta lebonyolítani a szükséges forgalmat. Ezért épült meg a Feketetengeri vonal, mely lényegesen javította a terület gazdasági-közlekedési helyzetét s egyúttal a Feketetengeri üdülőkörzet ellátását is szolgálja. Sem ez a vonal, a vele párhuzamosan futó műút, de főképpen a Fekete-tenger, mint víziút még nincsenek eléggé kihasználva.

Szerző kimutatja, hogy a Kaukázuson túli köztársaságokból kiszállított nyersanyagok és késztermékek zömmel a keleti és nyugati területekről származnak, és ezeknek na jó vasuti összeköttetésük van az ország többi részeivel. A behozott termékek szállításánál /az Uraltól és a Volga medencéből származik többségük/ a víziutak az eddiginél jobban kihasználhatók és gazdaságosabbak. A termelési és gazdasági kapcsolatok távlati tervei sem teszik indokolttá egy igen költséges harmadik vasutvonal kiépítését a Nagy Kaukázuson keresztül. A személyforgalom növekedése elsősorban a Feketetengeri üdülőkörzet irányába várható. Azonban a személyforgalom lebonyolításában a vasút aránya csökkenni fog a légi és víziközlekedés javára. A Nagy Kaukázust átvágó vasút tervezett nyomvonalai nem jelentenek számottevő fejlődési lehetőséget a belső közlekedésben sem. Megépítése semmiképpen nem nevezhető gazdaságilag kedvező beruházásnak. A Tbiliszi-Moszkva két és félezer km-es utvonala mindössze 240 km-re rövidítené meg. Csupán az Iránnal és Törökországgal fennálló kapcsolatokban jelentene némi előnyt. A turistaforgalmat kielégíti a Gruz hadiút korszerűsítése. Vasút

Építése a turisztikára inkább a kivételként, mint kedvezően hatna.

Azok a vélemények, melyek ezzel a vasutvonnallal kívánják fejleszteni a Kaukázusontul közlekedését, figyelmen kívül hagyják a technika fejlődését, mely más gazdaságosabb módokon képes ezt a célt megvalósítani. Szerző véleménye az, hogy a Kaukázusontul közlekedését elsősorban a meglévő vasutvonalak korszerűsítésével, egyes helyi szárnyvonalak kiépítésével, a víziközlekedés fejlesztésével /a Fekete és a Káspi tengeren is/, a távolsági szállításoknál a légi közlekedés adta lehetőségek kihasználásával /gyorsan ronló áruk, szenélyszállítás/ valamint csővezetékek építésével kell javítani, nem pedig a rendkívül költséges, de kevésbé hasznosítható Transzkaukázusi hágó-vasut megépítésével.

A Nyugatsibériai Alföld fejlesztési problémáival és közlekedési meghódításának nehézségeivel az utóbbi időben már sok tanulmány foglalkozott. Az "Izv.AN" 1967.3. számában V.Sz. VARLAMOV a Tud.Akadémia Irkutszki Földrajzi Intézete Gazdaságföldrajzi osztályának vezetője a területen kialakítandó új gazdasági komplexus igényeinek szemszögéből vizsgálja ezt a kérdést. /"A Nyugatsibériai Alföld közlekedési meghódításának problémái a területen kialakítandó új népgazdasági komplexussal kapcsolatban"/. Mint írja ilyen hatalmas területet a kitűzött rövid határidő alatt még soha nem láttak el közlekedési hálózattal. E nélkül pedig nem valósíthatók meg a termelési célkitűzések, mert a közlekedési lehetőség itt elsődleges feltétel. Szerző vizsgálataihoz a következő munkamódot és módszert alkalmazta:

1./ A körzetkomplexus olyan logikus modelljének felállítása, melynek alapvető termelési mutatói a specializációt jelentő ágazatok perspektivikus /1980 évi/ szintjének felelnek meg; 2./ a termelés távlati elhelyezkedése feltételezhető adatainak generalizálása, a perspektívában kialakuló gazdasági körzetek kijelölése; 3./ Termelési és fogyasztási mérlegek készítése a kb. 20 legfontosabb termékről gazdasági alkörzetek bontásában s ezzel a kapcsolatok mennyiségi megállapítása; 4./ a közlekedési-gazdasági kapcsolatok és teherszállítványok irányának meghatározása; 5./ ezek közlekedésfajta szerinti bontása; 6./ A közlekedési hálózat fejlesztési variánsainak bemutatása és értékelése figyelmenbe véve a Nyugatsibériai Alföld viszonyaiból következő építkezést drágító tényezőket.

Mindeddig vitatott probléma az, hogy az északi tajga-tundra övben melyik közlekedésmód képezze az ut-hálózat alapját. Szerző kimutatja, hogy a szállításra kerülő áruk hatalmas mennyisége, a nagy távolságok és a közutépítés igen magas önköltsége kizárja, hogy az utóközlekedés legyen a közlekedés fő válfaja. A víziközlekedés is olyan hatalmas beruházásokat igényel, mely Nyugatsibéria viszonyai között a viziszállítást drágábbá tenné a vasuti szállításnál /igen

jelentős flottára, hatalmas átrakodóhelyekre lenne szükség s ezek az év nagyobbik felében kihasználatlanul állnának, ezzel szemben olyan raktárterületre lenne szükség, mely a hajózás szünetelésének idejére be tudná fogadni egyrészt a szükségletek kielégítésére szolgáló készleteket, másrészt az azon időszak alatt termelt árut s ha ezek a raktárak meg is épülnének veszteség érné a népgazdaságot az értékek lassított körforgása miatt/. Vagyis kinutátja, hogy csak a vasuthálózat lehet az alapvető módja a terület közlekedési feltárásának, a többi közlekedésfajtát, mint kiegészítőket kell számításba venni. Nyugat-szibériában feltétlenül ki kell építeni még egy Ny-K irányú fővonalat és egyet E-D irányban. Arra vonatkozóan, hogy ezeknek a fővonalaknak és szárnyvonalaknak mely szakaszait kell legelőbb megépíteni, szerző négyfajta változatot ad, ismertetve mindegyiknek előnyeit és hátrányait s megnevezi közülük a szerinte leginkább célravezető változatot. Ezt beilleszti a későbbiek folyamán megépítendő és egész Ázsiát átszelő második Transzibériai vonalba. Megemlíti még, hogy a vasutépítés költségeit csökkenthetné az, ha vele együtt jelölik ki a párhuzamos gázvezetékek nyomvonalát is, ezek azonos alapokon futhatnának mind nyugat, mind kelet felé. A víziutak szerepe a vasutvonalak megépültéig nagyobb, utána főként a körzeten belüli szállítások lebonyolítását szolgálnák. Mindezek nem csökkentenék a Szibériában ma is nagyjelentőségű légi közlekedés szerepét. Végül megemlíti a szerző, hogy az új technikai megoldások a közlekedési eszközök gyártásánál /pl. a légpárnás megoldás/ szintén sokban segítik majd a közlekedési problémák megoldását.

A Szovjetunióban meglehetősen elterjedt a falusi népesség szükségleteinek mozgó üzlet- és szolgáltató hálózat útján történő kielégítése. Ezek az autón berendezett "terepjáró" kiskereskedelmi egységek és egyéb /kulturális, egészségügyi stb./ szolgáltatóintézmények mozgó egységei a közlekedésileg nehezen megközelíthető kisebb falusias településeket és időszakos szállásokat /mezőgazdasági brigádszállások stb./ keresik fel meghatározott időszakokban és menetrend szerint. O.V. LEONTYEV cikke a problémakört közlekedési vonatkozásban közelíti meg: "Módszer a terepjáró szolgáltatóhálózat közlekedésszerszöz szükségletének a földrajzi viszonyok figyelembevételével történő kiszámítására" /"Vesztnyik MO" 1967.3. sz.7/ A bázisból kiinduló autós egységek az uthálózattól és annak állapotától, valamint a felkeresendő települések sűrűségétől függően inga vagy csillagalakzatban közlekednek, ha a települések nem esnek messzebb egymástól mint 25 km, és gyűrűutvonalon 100 km-es távolságokra. A járműszükséglet kiszámításánál szerző módszere a földrajzi adottságokat is figyelembe veszi. Alkalmazott matematikai formulája:

$$A = C \cdot H = C \frac{100 \cdot n}{m \cdot r}$$

ahol

$$r = \frac{g_p \cdot t_1 - t_2 - t_3}{t_3 + \frac{1}{60} / t_5 + t_e} \cdot E /$$

A megfelelő értékek: A = éves vagy szezonális használatu közlekedési eszközök szükséges mennyisége; C = a szolgáltatás elvégzéséhez szükséges megállók száma 100-as egységekben; H = 100 megállóra számított közlekedési eszköz szükséglet mutatója; n = az egyes megállóhelyek havi látogatásának száma; m = egy közlekedési eszköz havi megtett utjainak száma; r = egyszeri utnál szükséges megállók száma; g_p = az egyszeri utvonal időtartama napokban; t_1 = az ut alatt a munkanap hossza órákban; t_2 = az ut megkezdésének napján a felkészüléshez szükséges idő órákban; t_3 = az állomások közötti ut megtételéhez szükséges átlagos idő órákban; t_5 = az állomásra való megérkezés után a munka megkezdésének előkészítésére és a munka befejezése után a továbbindulásig szükséges idő percekben; t_e = egy igénybevevő kiszolgálásához szükséges átlagidő percekben; E = az igénybevevők átlagos száma egy-egy állomáson.

A fentiekből kitűnik, hogy a számításokhoz szükséges adatok szolgáltatásfajtánként és területenként is változnak. A földrajzi viszonyok okozta változásokat elsősorban a településhálózat szerkezetének típusa idézi elő. Így a falusi településhálózati típusok kijelölésével és az egyes típusokra elvégzett számításokkal olyan mutatókat nyerhetünk - mondja a szerző - melyek segítségével az azonos településtípusú területeken a további számítások már könnyen elvégezhetők. Szerző saját módszere segítségével a Szovjetunió falusi településrendszerének 10 típusára végezte el számításait.

X X X

A külföldi országok gazdaságföldrajzi kérdéseivel is irásmű foglalkozott a folyóiratok 1967-es évfolyamaiban. Közülük 2 tanulmány - I.M.Majergojz és Ju.L.Pivovarov tanulmányai - tarthatnak részünkről nagyobb érdeklődésre számot. Ezeket részletesebben ismertetjük, a többi cikknél csak a megjelenést jelezzük, igen rövid utalással a vizsgált témákra.

I.M.MAJERGOJZ tanulmánya a "Vesztnyik MU" 1967. 6. számában jelent meg, a szerzőnek 1966-ban a Moszkvai Egyetemen Lomonoszov tiszteletére rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadásának egyik rész-

letét tartalmazza. Címe: "A külföldi európai szocialista országok ipari körzeteinek tipológiájához". A témakör a szerző jelenlegi tudományos kutatásainak fő témaköre. Az iparföldrajzi és rayonirozási kérdésekkel foglalkozó kollégák számára sok értékes, gondolatkeltező összefüggést tárhat fel a tanulmány teljes szövegével való megismerkedés, hiszen itt még a "részletes" ismertetés is csak a leglényegesebb megállapításokra szorítkozhat.

Ipari körzet vagy körzet formájú ipari területi kombináció alatt a szerző olyan ipari képződményeket ért, amelyek: a/ specializációjuk és jelentős termékkibocsátásuk következtében jelentős szerepet töltenek be az országon belüli munkanegosztásban, vagy legalább az ágazatok egy szélesebb csoportján belül; b/ a termelésben összekapcsolódó és egymás alá rendelt különböző ágazatokhoz tartozó iparvállalatok jelentős kollektívájával rendelkeznek, melyek megfelelnek a helyi természeti és gazdasági adottságoknak; c/ az ipari központokkal és csonópontokkal ellentétben viszonylag jelentős /és viszonylag összefüggő/ területet foglalnak el fejlett városhálózattal.

A már kialakult és a jelenben csak formálódó ipari körzeteknek a perspektívák figyelembevételével történő tanulmányozása ott is szükséges, ahol az iparosodás még nem eléggé előrehaladott, hiszen az 1980-ig megtervezett iparfejlesztés éppen ezek alapján kell hogy végbenmenjen.

A termelés területi csoportosítását a következő ismérvek alapján végezte el a szerző: a/ a termékek döntő részének jellege, b/ az alapvető munkatárgy sajátosságai, c/ a felhasznált energiaforrások és az alkalmazott technológiai folyamatok. A kijelölt termelési csoportokat az európai szocialista országok ipari körzeteinek viszonylatában 4 osztályban egyesítette /az itt osztályoknak nevezett kategóriák elveikben N.N.Koloszovszkij jelen számunkban már említett termelési energetikai ciklusainak felelnek meg/. Így a következő felosztást nyerte:

I. Kevéssé szállítható kohászati nyersanyagok és ásványi tüdőanyagok kitermelése és elsődleges feldolgozása, főként félkész termékek kibocsátása /termikus, kéniai és kisebb mértékben mechanikai folyamatok alkalmazásával/.

Uralkodó termelési ágak: 1. Vas és acélkohászat. 2. Szinosfénkohászat. 3. Elektronos energia, gáz és vegyi anyagok termelése barnaszén bázison. 4. Olaj- és gázvegyészet.

II. Kevéssé szállítható erdészeti, mezőgazdasági és nem érces nyersanyagok feldolgozása, félkész termékek és fogyasztásra viszonylag kész termékek kibocsátása /nyersanyagok kitermelése és azoknak termikus vagy bonyolult kéniai és mechanikai technológiával történő feldolgozása/.

Vezető termelési ágak: 1. Fafeldolgozás. 2. Élelmiszeripar. 3. Szilikátermelés.

III. Szállításra alkalmas mezőgazdasági nyersanyagok /valamint vegyi félkész termékek/ feldolgozása, főként késztermékkibocsátás /a technológiában a mechanikai folyamatok az uralkodóak/.

A legjellemzőbb itt a textilipar.

IV. Különböző szállításra alkalmas félkész termékek feldolgozása, késztermék kibocsátás.

Vezető ágazatok: 1. Gépgyártás, főleg félnohéz és precíziós gépek gyártása /a technológiában mechanikai folyamatok alkalmazásával/. 2. Vegyi polimerek gyártása /behozott félkész termékekből/ és azoknak főként mechanikai úton történő feldolgozása.

A vizsgált országok viszonylag kicsiny területűek, a csoportosítást előidéző tényezők összefonódnak egymással, hatókörzeteik átfedik egymást, ami megnehezíti az ipari körzetek típusainak kijelölését. A vizsgált európai szocialista országokban nincs egyetlen olyan ipari körzet sem, mely a fenti termelés-láncolat csoportokból egyet is felölelne. Mind-egyikben van azonban egy-két uralkodó csoport, mely meghatározza a körzet típusát és országos specializációját.

Szerző a külföldi európai szocialista országokban az ipari körzetek következő típusait jelölte ki /a jellegükben egymáshoz közelálló körzettípusokat u.n. "rendekbe" vonva össze/:

I. rend. Kitermelőipar és az ehhez szorosan kapcsolódó energia- és nyersanyagigényes elsődleges feldolgozó ágazatok körzetei.

1. Kőszénbányászat-kohászat körzete; a/ a fejlett szinesfémkohászattal.

2. Barnaszénbányászat-elektrovegyészet körzete; a/ tradicionális textil- és szilikátipari góccokkal. Barnaszénbányászat-elektrokohászat körzete.

3. Olajon és gázon alapuló elektrovegyészet körzete.

II. rend. "Mezőgazdasági iparágak /olyan élelmiszeripari és egyéb ágazatok, melyek kevéssé szállítható mezőgazdasági nyersanyagokat dolgoznak fel/ és a mezőgazdaságot ellátó ágazatok /főleg gépgyártás, vegyipar/ körzetei.

III. rend. A csak részben helyi nyersanyagokon és energián alapuló különfajta feldolgozóiparok /elsősorban munkaigényes bonyolult ágazatok főként nem helyi félkész termékei feldolgozásának befejező fázisai/ körzetei.

1. Körzet a fémgyártás tulsulyával és fejlett másodlagos fémkohászattal.

2. Körzet a gépgyártás kevésbé erőteljes tulsulyával, de: a/ erősen fejlett ellátó ágazatokkal /konfekcióipar, nyomdaipar, butoripar, élelmiszeripar, finomvegyészet/;

b/ néhány ellátó ágazattal és fejlett textiliparral.

IV. rend. Körzetek kevésbé sokrétű feldolgozóiparral, melyek főként behozott nyersanyagokra /főként tradicionális textilipar és egyéb régóta fejlett, munkaigényes, részben helyi nyersanyagokat is felhasználó ágazatok/ és behozott félkész termékekre /nem fémigényes gépgyártás/ épülnek; a/ a fő ágazatok nagy területi szórtságával, értermelő és színesfémkohászati góccal, b/ a termelés erőteljes koncentrációjával és nagyvárosi lokalizációval.

V. rend. Ipari kikötőkörzetek főként nagy-tömegű, importált nyersanyagok, hal és egyéb tengeri termékek feldolgozásával /a kikötőkben és a velük szomszédos területeken/, valamint a tengeri közlekedést ellátó ágazatokkal /hajóépítés, kötél és göngyöleggyártás stb.

Továbbiakban a szerző különböző tényezők szemszögéből veti egybe az 5 rendhez tartozó típusokat, mondanivalóját a vizsgált országokból vett megfelelő példákkal támasztva alá.

A tanulmány befejezéseként a következő megállapításokat teszi:

A fő /de egyáltalán nem egyetlen/ körzet-alakító tényező az I. rend körzeteinél a jelentős ásványi nyersanyagok és energiaforrások jelenléte, a II. rend körzeteinél: a hatalmas mezőgazdasági bázis, a IV. rend körzeteinél: a történelmileg kialakult képzett munkaerő, a III. és V. rend körzeteinél pedig: a kedvező gazdaságföldrajzi, különösen közlekedésföldrajzi helyzet. Ezenkívül a III. rend körzeteinél igen fontos a szakképzett munkás és tudományos-technikai káderek jelenléte, valamint a termelőeszközök és fogyasztási cikkek nagy, sokrétű felvevőpiaca.

A legélesebben az I. rendhez tartozó típusú körzetek határai rajzolódnak ki, ezek kijelölése a legkönnyebb. Legelmósodottabb a határok képe a III. rendhez tartozó típusoknál.

Szerző utal még a termelési struktúra és a városhálózati típusok közötti összefüggésekre.

Ugyancsak az összes európai szocialista országot /nem számítva ide a Szovjetuniót/ érintő problémát tárgyal Ju.L.PIVOVAROV is az "Izv.AN" 1967. 5. számában. Tanulmányában részben azokat a vizsgálatokat összegezi, melyeket az egyes országok hazai geográfusai folytattak saját országaik várostípusainak kijelölésére, másrésztől ismerteti saját sémáját az európai szocialista országok várostípusairól. /"A külföldi európai szocialista országok várostípusológiai sémafelépítésének tapasztalatai"7.

Megemlíti, hogy szovjet szerzők részéről a felszabadulást követően elsőként a magyar városok funkcioná-

lis osztályozására történtek kísérletek. V.V. Bodrin 1956-ban megjelent munkájában a felszabadulás előtti típusokat hasonlítja össze az első ötéves terv időszaka alatt történt változásokkal. I.M. Majergojz Magyarország monográfiájában, ugyancsak 1956-ban, kijelölte a magyar városok funkcionális típusait.

A várostipológiával foglalkozó geográfusok munkáit ismertetve és értékelve a szerző Lengyelországban Kostrowicki, Kosinski, Werwicki, Lewinski, - Csehszlovákiában Votrubec, Láznicka, Basovsky, Veresik, Magyarországon Markos, Forizs, Orlicsek, Lettrich, Romániában Mihailescu, Herbst, Bacanaru, Sandru, Cucu, Karteva, Bulgáriában Bacsvarov, Micsev, Velcev, Penkov nevét említi.

Szerző saját klasszifikációja kimunkálásánál a városok jelenlegi funkcióit és a felszabadulás óta funkciókban bekövetkezett változásokat használta az osztályozás fő ismérveiként. E mellett közvetve más ismérveket is számításba vett, mint pl. a területi kapcsolatok sajátosságait, a város szerepét a területi munkamegosztásban, a város földrajzi helyzetét stb. Várostípusait a két fő ismerv alapján funkcionális-dinamikus típusoknak nevezi s osztályozását csupán előkészítő jellegűnek tekinti, kezdeti lépésnek a szocialista városok komplex gazdaságföldrajzi tipológiájának kimunkálásában.

A fő osztályokat a városok alapvető gazdasági /ipari, közlekedési, mezőgazdasági stb./ és nem-gazdasági /közigazgatási-politikai, kulturális stb./ szerepkörök szerint jelölte ki. Ezen belül egyéb ismérvek alapján történt az alosztályok megállapítása. Így pl. a nem-gazdasági szerepkörük alapján az egyes városok vonzásterülete igen különböző /a fővárosok esetében az egész ország, nagyvárosoknál több vagy csupán egy megye területe stb./ s olyan városok is akadnak, melyek csupán saját határaikon belül töltik be ezt a szerepkört. Minthogy a városok jelentékeny hányada ipari központ, a típus-sémában ezek felosztása viszonylag részletes. És mivel az ipari szerepkör azoknál a városoknál is jelentős lehet, melyek alapfunkciójukra nézve nem ipari városok, szerző szükségesnek tartotta a fő osztályokon belül elkülöníteni ezeket az ipari szerepkörrel alig bíró társaiktól. Mint megállapítja, mindmáig legkevésbé tanulmányozottak a helyi központok. Külön nagyarázatát adja az agrárvárosoknak, mely típus Magyarországon kívül Romániában, Lengyelországban és Bulgáriában is megtalálható. Ezek közé azokat a városokat sorolja, melyek mezőgazdasági lakossága meghaladja lakosságuk 50%-át. Az agrárvárosok mindenhol az ország élesen körülhatárolható területén helyezkednek el. Az agrárvárosokhoz hasonlóan igen jól kijelölhető areáljuk van az üdülővárosoknak, valamint a bolygóvárosoknak is, mindkét kategóriába kevés egység tartozik a vizsgált országokban.

PIVOVAROV várostípusai a következők:

Funkcionális kategóriák: I. Fővárosok, ezen belül a./ ország fővárosa, b./ föderatív köztársaság vagy nemzetiségi autonóm terület fővárosa. II. Hatalmas sokszerepkörű városok, ezen belül a./ több megyét átfogó központok, b./ megyei központok: 1. fejlett iparral, 2. viszonylag kevésse fejlett iparral. III. Ipari központok - több iparággal; ezen belül a./ kitermelő és feldolgozó ipari központok, b./ feldolgozóipari központok. IV. Városok és városias telepek, mint egy iparág központjai, ezen belül: a./ termelőipari központok, b./ kohászati központok, c./ vegyipari központok, d./ gépipari központok, e./ valamely egyéb nehézipari ágazat központjai, f./ könnyű- és élelmiszeripari központok; V. Közlekedési központok, ezen belül: a./ kikötővárosok: 1. fejlett iparral, 2. egyéb kikötők, b./ egyéb közlekedési központok: 1. fejlett iparral, 2. egyéb. VI. Helyi központok, ezen belül a./ több járás központjai: 1. fejlett iparral, 2. egyéb, b./ járás-központok, c./ egyéb helyi központok. VII. Agrárvárosok. VIII. Üdülővárosok és telepek. IX. Lakófunkcióju bolygóvárosok és telepek. X. Egyéb városok és városias telepek /történelmi városok, védett területek városai, halászlati központok stb./.

A funkcionális kategóriákon belül a funkcionális profil változása szerint a következő kategóriákat különíti el: 1. gyökeres profilváltozás /amikor a város a háboru utáni időszakban a város valamely funkcionális főosztályból másikba került át/, 2. lényeges profilváltozás /amikor funkcionális alosztályváltozás történt/ és 3. a régi funkcionális profil megőrzése /ez utóbbi elég viszonylagos, mivel profilváltozás nélkül is jelentős fejlődést érhetett el a város, pl. a fővárosnak megmaradt a profilja, mégis sok új funkcióval gyarapodhatott, ugyanez vonatkozik a többszerepkörű városokra vagy a körzeti szerepkörű városokra is/. A dinamikus osztályozás ezenkívül nem hagyja figyelmen kívül azokat a városokat sem, melyek a szocialista fejlődés során újonnan jöttek létre, ezek képezik a dinamikus osztályozás % kategóriáját. Mint a szerző írja, ez bizonyos mértékben genetikai jelleget is visz osztályozásába.

Befejezésül a szerző jelzi azokat a változásokat, melyek az egyes típusokhoz tartozó városoknál a jövőben várhatók. Ez az előrejelzés igen elnagyolt és különösebb érdekességet nem nyújt számunkra.

A külföldi országok földrajzával foglalkoznak még az alábbi tanulmányok és cikkek:

V.B.BÜLOV: "Az ágazati foglalkozási struktúra regionális sajátosságai Indiában" /"Vesztnyik MO" 1967.4. sz.7 Szerző ismerteti a népesség, a munkaképes népesség és a keresők számbeli növekedését a függetlenné válás időpont-

jától, a keresők foglalkozási strukturáját 1961-ben, majd közzétípusokra osztja India területét s ismerteti, hogy az egyes típusokhoz sorolt terület milyen arányban részesedik az összlakosságban és a keresőkben.

L.I.BONYIFATJEVA: "A munkaerőforrások és hasznosításuk néhány sajátossága Pakisztánban" /"Izv.VGO" 1967.6.sz.7. Szerző elemzi az 1961 népszámlálás demográfiai mutatóit, ezen belül részletesebben foglalkozik a népesség korösszetételével, az analfabétizmussal, a gazdaságilag aktív népességgel és ennek megoszlásával a mozógazdaság és nem-mozógazdasági ágazatok között, az egyes népességekategóriák 1951-1961 közötti dinamikájával. Népeségi vizsgálatait az ország gazdasági és politikai sajátosságaival kapcsolja egybe.

Ju.A.KOLOSZOVA: "A kapitalista országok régi ipari körzetei fejlesztésének problémái" címen a "Vesztnyik MU" 1967. 4. számában rövid közleményben értékeli a burzsoá geográfusok a tárgykörre vonatkozó munkáit. Főként Nagybritannia és az USA problematikájával foglalkozik s a kérdést, mint a fejlett tőkés országok egyik legnehezebben megoldható problémáját vázolja fel.

V.F.HUDOLEJ: "A lengyelországi Vroclav megye iparának alapvető sajátosságai" /"Vesztnyik MU" 1967.3.sz./ A szerző 1960 évi statisztikai adatok felhasználásával mutatja be a megye iparát s annak földrajzi elhelyezkedését s ezzel együtt azokat a sajátosságokat, melyek az ipar szerkezetét és területi elrendeződését tekintve megkülönböztetik Lengyelországnak ezt az új ipari területét az ország többi iparvidékétől.

Sz.B.LAVROV: "A nyugatnémet vaskohászat területi elrendeződésének változásai a háború utáni időszakban" c. cikkében /"Izv.VGO" 1967. 1. sz./ a második világháború befejezésétől napjainkig kíséri végig a nyugatnémet vaskohászat területi változásait, veleértve a nyersanyagbeszerzés és a késztermékek eladásának területi vonatkozású kérdéseit is. Bemutatja a változások okait, a monopóliumok ilyenirányú szerepét, a neokolonizáció hatását s mindezeket keresztül az NSzK vas- és acéltermelésének 25 éves fejlődését és vezető szerepét a nyugateurópai kapitalista országokban.

I.F.ANTONOVA: "Szerkezeti-földrajzi változások Új-Zéland iparában" /"Vesztnyik MU" 1967. 1.sz.7. Szerző az 1963-64 évi ipari termelési adatok alapján elemzi azokat a változásokat, melyek Új-Zéland iparában az utóbbi években bekövetkeztek. Kimutatja, hogy ebben a kis országban, mint egy csepp vízben tükröződnek az imperialista ipari fejlődés összes alapvető jelenségei: a tőkekoncentráció, a termelés centralizációja, az állam-monopolista kapitalizmus jellemzői. Térképen mutatja be az ipari termelés jelenlegi földrajzi elhelyezkedését.

L.F.GLOHIN: "Az exportra és belső fogyasztásra kerülő kulturák aránya a trópusi Afrika földművelésében" /"Izv.AN" 1967. 1.sz./ Trópusi Afrika országaiban a gazdasági felemelkedés egyik kulcskérdése a földművelés árutermelésének fokozása. Szerző példaként az egyik legfejlettebb ország az Elefántcsontpart növénytermelését elemzi. Itt az exportra termelt kávé és kakaó adja a kivitt érték túlnyomó részét és foglalja el a művelt terület több mint 60%-át. Azonban a földművelésben hiányzik a specializáció. A két kulturára nem alkalmas területek nem váltak a belső fogyasztásra kerülő élelmiszernövények termőközreivé. Ezeket mindenütt a kávé és kakaóültetvényekkel vegyesen termelik, a gazdaságok élelmiszerben önellátóak. Okát a rossz közlekedési viszonyokban és a tradicionális agrotechnikában látja a szerző, melynél az élelmiszernövények az ültetvények szükséges kiegészítő növényei.

A cikk rövid történeti visszapillantást ad az exportkulturák elterjedéséről a gyarmati időszakban. Elemenzi a vegyes termesztés előnyeit és hátrányait. Kimutatja, hogy 1 munkás a mostani agrotechnikával 1 ha ültetvényt képes megművelni, élelmiszorszükséglete megtermeléséhez 0,2 ha földterület szükséges. Figyelembe véve a kereső-eltartott arányt, valamint az időszakos munkások arányát, megállapítja, hogy az exportkulturák és a saját fogyasztásra kerülő élelmiszernövények aránya a közeljövőben sem emelkedhet a 3:1 fölé.

G.A.AGRANAT: "Észak gazdasági meghódításának külföldi tapasztalatai" /"Izv.AN" 1967.3.sz.7 "Az Uráltól keletre elterülő Szovjet Észak területe kb. 8,5 millió km², melyen több mint 1,5 millió ember él. A legkevésbé meghódított északkeleti területeken is másfélszer nagyobb népsűrűség, mint Alaszkában, mely az amerikai szárazföld északi területének leg-sűrűbben benépesedett darabja. Mindez azt bizonyítja, hogy a Szovjetunió az északi területek meghódításában sokkal messzebb tart, mint más országok, melyek hasonló természeti viszonyok között lévő területekkel rendelkeznek. Ennek ellenére hasznos megismerni az északi területek gazdasági meghódításának külföldi tapasztalatait, sok probléma válik világosabbá ezen keresztül. Szerző ilyen problémák ismertetésével foglalkozik cikkében az USA /Alaszka/ és Kanada hasonló szélességi fokon lévő területeinek vonatkozásában.

X X X

Magyar szerzők cikkei a szovjet folyóiratokban
1967-ben:

PÉCSI M.: "A fölrajz fejlődése és mai problémái a Magyar Népköztársaságban" - "Izv.AN" 1967.4.sz.

PETRI E.: "A tanyás településrendszer fel-
számolása Magyarországon és annak földrajzi problémái" -"Veszt-
nyik MU" 1967. 5.sz.

Az "Izv.VGO" 1967. 6. számában M.B.Volf
részletesen ismerteti és értékeli a Budapesten RADÓ SÁNDOR
szerkesztésében 1965 óta negyedévenként megjelenő "Cart actualit

X X X

A szovjet földrajz jubilánsai 1967-ben:

AVSZJUK G.A. a Szovjet Tud.Ak. levelező tagja, a Földrajzi Inté-
zet igazgatóhelyettese 60. életévét,

DOBROVOLSZKIJ A.D. a Moszkvai Állami Egyetem professzora, a
földrajzi tudományok doktora 60. életévét,

GRICSUK V.P. a földrajzi tudományok doktora 60. életévét,

KOROVICŪN V.P. a földrajzi tudományok kandidátusa 60. életévét,

NYIKOLSZKIJ I.V. a földrajzi tudományok doktora, a Moszkvai
Állami Egyetem professzora 60. életévét,

ORLOV B.P. a földrajzi tudományok doktora, a Moszkvai Állami
Egyetem professzora 75. életévét,

PREOBRAZSENSZKIJ A.I. a technikai tudományok doktora, a gazda-
sági térképészeti tanszék vezetője 60. életévét,

BAPOSNYIKOV A.Sz. a földrajzi tudományok kandidátusa 60. élet-
évét,

SZAMOJLENKO V.Sz. a földrajzi tudományok doktora, a Moszkvai
Állami Egyetem professzora 70. életévét,

SZEMEVSZKIJ B.N. a földrajzi tudományok doktora, a Lenin rádi
Állami Egyetem professzora 60. életévét,

SZOLOVJEV A.I. a Szovjet Pedagógiai Akadémia levelező tagja,
a Moszkvai Állami Egyetem professzora 60. életévét,

SZTYEPANOV P.N. a földrajzi tudományok doktora, a Moszkvai
Állami Egyetem ny. professzora 80. életévét,

TUTŪHIN B.A. professzor 70. életévét töltötte be.

A szovjet földrajz veszteségei 1967-nen

ABRAMOVICS D.I. professzor, a földrajzi tudományok doktora,
élt 62 évet,

BOGORAD D.I. a földrajzi tudományok doktora, a területrendezés
egyik legnevesebb szakembere, élt 65 évet

- GOJUNCOV I.A. a történelmi tudományok doktora, a szovjet történelmi térképészet megteremtője, élt 80 évet,
- JEGORJEV V.E. professzor, a haditengerészeti tudományok doktora, ellentengernagy, a Földrajzi Társaság 50 éve aktív tagja, élt 84 évet,
- JÁCUNSZKIJ V.K. a történelmi tudományok doktora, a szovjet történelmi földrajz egyik megalapítója, élt 64 évet,
- LICSKOV B.L. a Leningrádi Állami Egyetem professzora, élt 78 évet,
- MEJERSZON E.G. a földrajzi tudományok kandidátusa, a Földrajzi Intézet munkatársa, élt 60 évet,
- MOJCSANOV I.V. a technikai tudományok doktora, hidrogeográfus, a Földrajzi Társaság egyik legrégebbi tagja, élt 76 évet,
- ORIOV B.P. a földrajzi tudományok doktora, akinek ugyanebben az évben ünnepelték 75 éves jubileumát,
- RAJKOV B.E. professzor, a pedagógiai tudományok doktora, élt 86 évet,
- SZELJANYINOV G.T. professzor, az agroklimatológia egyik megalapítója, élt 80 évet.

Készült a FKI háziiskorszorositóján. Példányszám: 60.

Ikt.sz.: 153/1969

A kiadásért felel: Dr. Pécsi Márton igazgató

